

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Akvilės Aleksandravičiūtės,
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1918–1940 m.
Problem of Independence of Judges in Lithuania During 1918-1940**

Vadovas: prof. dr. (HP) Jevgenij Machovenko

Recenzentė: lekt. dr. Ugnė Gailiūnienė

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe nagrinėjamos teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimo ir įgyvendinimo problemos 1918–1940 m. I darbo dalyje nagrinėjami teisėjų nepriklausomumo samprata, svarba ir klasifikavimas. Darbo II ir III dalyse, ieškoma atsakymo, ar XX a. tarpukaryje teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimas buvo pakankamas ir kokias problemas galime identifikuoti įgyvendinant šį teisės principą 1918–1940 m. XX a. pirmojoje dalyje teisėjų nepriklausomumo doktrina buvo menkai išvystyta, todėl teisėjų nepriklausomumo bendrieji aspektai nagrinėjami retrospektyviai 1918–1940 m. laikotarpiu.

Pagrindiniai žodžiai: Konstitucija, teisės istorija, teisėjas, nepriklausomumas, 1918–1940 m., vidinis teisėjo nepriklausomumas, išorinis teisėjo nepriklausomumas.

This work analyses the problems of regulation and implementation of the principle of independence of judges in 1918–1940. In the Part I of the paper examines the concept, importance and classification of independence of judges. In parts II and III of the work, the answer is sought, whether the 20th century in the interwar period, the regulation of the principle of independence of judges was sufficient, and what problems can we identify in the implementation of this legal principle in 1918–1940. 20th century in the first part, the doctrine of the independence of judges was poorly developed, so the general aspects of the independence of judges are examined retrospectively in 1918–1940 period.

Keywords: Constitution, legal history, judge, independence, 1918–1940, internal independence of the judge, external independence of the judge.

TURINYS

IŽANGA	2
1. TEISĖJŲ NEPRIKLAUSOMUMAS	8
1.1. Sąvoka ir svarba	8
1.2. Tipologija (klasifikacija)	21
2. TEISĖJŲ IŠORINIS NEPRIKLAUSOMUMAS	31
2.1. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1918 m. iki 1933 m.	33
2.2. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1933 m. iki 1940 m.	38
3. TEISĖJŲ VIDINIS NEPRIKLAUSOMUMAS	41
3.1. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1918 m. iki 1933 m.	41
3.2. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1933 m. iki 1940 m.	44
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	49
SANTRAUKA	56
SUMMARY	57

IŽANGA

Mūsų valstybės istorinė ir teisinė raida klostėsi per daugelį amžių, buvo sudėtinga ir permaininga. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybai paskelbus apie nepriklausomos demokratiniiais pamatais sutvarkytos Lietuvos valstybės atstatymą, buvo pradėti kloti nepriklausomos valstybės nepriklausomos teismų sistemos pamatai. Taigi, dabartis yra susieta su istorija ir iš jos kylanti.

Teisės istorijos žinios – tai ne tik teisinio reguliavimo retrospektyvinis aprašymas. Tai ir tuometinės teisinės koncepcijos bei istoriniai politiniai, socialiniai santykiai. Lietuvos teisės istorijoje teisėjo nepriklausomumo principo užuomazgos pirmąkart įtvirtintos 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje. Tai sąlygojo ir XX a. tarpukario laikotarpio valstybės valdžios, teismų sistemos kokybinius bei įstatyminio reguliavimo pokyčius.

Dabartinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, priimtoje 1992 m. spalio 25 d. įtvirtintas Lietuvių Tautos siekis kurti teisingą ir teisinę valstybę (Konstitucijos preambulė), konstatuojamas Lietuvos demokratinis politinis režimas (Konstitucijos 1 str.), įtvirtinamas trijų valstybės valdžių (Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės, Teismų) padalijimo ir atribojimo principas (Konstitucijos 5 str.), įtvirtinamas teisėjų nepriklausomumo principas (Konstitucijos 109 str.). Taigi, sutinkamai su dabar galiojančios Konstitucijos 109 str., teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi. Tačiau tai pakankamai abstrakti Konstitucijos nuostata.

Šio magistro baigiamojo darbo tema „Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1918–1940 m.“. Taigi, iš esmės darbe bus nagrinėjamos teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimo ir įgyvendinimo problemos 1918–1940 m. Tačiau siekiant iširti pagrindinį tyrimo objektą, būtina papildomai fakultatyviai išnagrinėti teisėjų nepriklausomumo principo sampratą, klasifikavimą ir šio principo svarbą.

Temos aktualumas. Teisėjų nepriklausomumas nuolat svarbus klausimas, dėl kurio netyla teisininkų ir politikų diskusijos. Vienas žinomiausių šiuolaikinių Lietuvos filosofų L. Donskis 2011 m. vykusioje konferencijoje yra sakęs: "Apie teisę madinga kalbėti visiems. Tačiau visi pamiršta, kad teismai yra nepriklausomi ir šio principo privaloma laikytis" (Labokaitė *et al.*, 2012, p. 14).

Teisės moksle diskursas apie teisėjų nepriklausomumo problematiką yra viena iš šiuolaikinės konstitucinės teisės, bei atskirų proceso teisės šakų (civilinio, baudžiamojo, administracinio) aktualijų. Tačiau kalbant apie teismus kaip apie instituciją, mes dažniausiai

turime omenyje teismų vietą konstitucinėje valdžių sistemoje. Todėl pradžioje svarbu remiantis valdžių padalijimo principu atskirti valdžios institucijų funkcijas. O toliau pereiti prie teisėjų nepriklausomumo principo retrospektyvinės analizės.

Taigi, bus ieškoma atsakymo, ar XX a. tarpukaryje teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimas buvo pakankamas ir kokias problemas galime identifikuoti įgyvendinant šį teisės principą 1918–1940 m.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra identifikuoti teisėjų nepriklausomumo problemas ir jų sprendimą (mėginimus jas išspręsti) tarpukario Lietuvoje.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslui įgyvendinti išsikelti šie uždaviniai:

1. Išnagrinėti teisėjų nepriklausomumo principo sąvoką ir svarbą;
2. Išskirti teisėjų nepriklausomumo tipologiją (klasifikaciją) bei išnagrinėti jų ypatumus;
3. Identifikuoti teisėjų nepriklausomumo / nepriklausomumo principo įgyvendinimo problemas tarpukario Lietuvoje;
4. Identifikuoti ir išanalizuoti kaip tos problemos buvo sprendžiamos.

Darbo objektas. Pagrindinis darbo objektas yra teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimo ir įgyvendinimo problemos 1918–1940 m. Tačiau siekiant ištirti pagrindinį tyrimo objektą, būtina papildomai fakultatyviai išnagrinėti teisėjų nepriklausomumo principo sampratą, klasifikavimą ir šio principo svarbą.

Tyrimo metodai. Siekiant išsamios darbo analizės, darbe pasitelkiami šie tyrimo metodai:

1. Istorinis lyginamasis metodas. Analizuojant prieš šimtmetį priimtus įstatymus, kyla klausimas, kaip tuos įstatymus aiškinti – vadovaujantis šimtmečio senumo įstatymų leidėjo ketinimais ar pagal dabartinius postulatus. Tikriausiai vargiai įmanoma tiksliai nustatyti šimtmečio senumo įstatymų leidėjo ketinimus. 1918–1940 m. teisėjų nepriklausomumo principo doktrina buvo menkai išvystyta. Ši doktrina pradėjo sparčiai vystytis po II Pasaulinio karo. Todėl istoriniu–lyginamuoju metodu retrospektyviai aiškinsimės teisėjų nepriklausomumo principo panašumus ir skirtumus istoriniu ir dabarties aspektais;
2. Teleologinis metodas. Visi visuomenės socialiniai vystymosi procesai turi savo priežastis ir galutinį tikslą. Ko gero neįmanoma teisingai nustatyti tikrosios teisinio reguliavimo prasmės nežinant jo tikslo ir ką įstatymų leidėjas norėjo pasakyti visuomenei. Teleologiniu metodu sieksime nustatyti dabartinio ir istorinio 1918–1940

m. teisėjų nepriklausomumo principo teisinio reguliavimo ir jo įgyvendinimo tikslus ir uždavinius;

3. Sisteminis metodas. Kiekvienas teisinis reguliavimas ar teisės norma yra sudedamoji valstybėje galiojančios teisinės sistemos dalis ir joje turi savo vietą. Sistemiškai aiškinant teisėjų nepriklausomumo teisinį reguliavimą nustatysime šio reguliavimo santykį su kitais teisės šaltiniais, principais ir normomis.

Darbo originalumas. Vienais ar kitais aspektais, t. y. iš dalies, teisėjų nepriklausomumo klausimus savo darbuose mini daug šiuolaikinių autorių. Tačiau pagrindiniais autoriais, kurie šią temą nagrinėjo iš esmės, pažymėtini: J. Machovenko (taip pat kartu su H. Šinkūnu), A. Abramavičius, T. Birmontienė, I. Deviantnikovaitė, E. Jarašiūnas, I. Jarukaitis kartu su M. Morkūnaite, M. Maksimaitis, E. Masnevaitė kartu su D. Pūraite-Andrikiene ir D. Žalimu, R. Ragulskytė-Markovienė, V. Sinkevičius, H. Šinkūnas, T. Valančius, V. Valančius.

J. Machovenko savo darbuose be kitų teisės istorijos darbų yra nagrinėjęs ir XX a. tarpukario teismų nepriklausomumo klausimus.

J. Machovenko kartu su H. Šinkūnu analizavo Lietuvos teismų sistemos sukūrimą ir teisėjų nepriklausomumo užtikrinimą 1918–1922 m. (Machovenko, Šinkūnas, 2019, p. 269–283).

A. Abramavičius nagrinėjo teisėjo nepriklausomumą, kaip esminę konstitucinės asmens teisės į tinkamą teisinį procesą ir teisės kreiptis į teismą, įgyvendinimo sąlygą (Abramavičius, 2009, p. 21–40).

T. Birmontienė savo darbuose nagrinėjo teismų (Birmontienė, 2013, p. 240–263) ir teismų valdžios (Birmontienė, 2014, p. 109–138) nepriklausomumo bei ir jo garantijų (Birmontienė, 2022, p. 12–32) klausimus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

I. Deviantnikovaitė gilinosi į XX a. tarpukario Lietuvos administracinio teismo įstatymo projektus (Deviantnikovaitė, 2018, p. 27–49) ir administracinio teismo mokslinį pagrindimą.

E. Jarašiūnas yra nagrinėjęs visos teismų sistemos bei teisėjų ir teismų nepriklausomumą kaip teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucines problemas (Jarašiūnas, 2007, p. 295–314).

I. Jarukaitis kartu su M. Morkūnaite nagrinėjo teismų nepriklausomumo principą Europos Sąjungos teisės raidos kontekste (Jarukaitis, Morkūnaitė, 2021, p. 47–72).

M. Maksimaitis nagrinėjo 1918–1940 m. Lietuvos valstybės teismų santvarkos klausimus ir tame tarpe teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Pirmiausiai tai pasakytina apie jo mokslinius

indėlius į vadovėlius „Lietuvos teisės istorija“ (Maksimaitis, 2002b, p. 417–424), „Lietuvos konstitucinė teisė“, (Maksimaitis, 2002a, p. 773–779). Toliau savo darbuose M. Maksimaitis nagrinėjo teismų santvarkos pagrindų formavimą Lietuvoje 1918–1933 m. (Maksimaitis, 2013, p. 375–390; Maksimaitis, 2017, p. 21–81; Maksimaitis, 2018, p. 85–104).

E. Masnevaitė kartu su D. Pūraite-Andrikiene ir D. Žalimu gilinasi į teismų nepriklausomumo problemas krizės akivaizdoje (Masnevaitė *et al.*, 2015, p. 450–505).

R. Ragulskytė-Markovienė nagrinėjo teisėjo nepriklausomumo garantijas ir jų užtikrinimą Lietuvoje (Ragulskytė-Markovienė, 2021, p. 185–233).

V. Sinkevičius savo darbuose nagrinėjo teisėjo nepriklausomumo aspektus atleidžiant teisėją iš pareigų (Sinkevičius, 2010, p. 93–119).

H. Šinkūnas savo darbuose analizavo teisėjų nepriklausomumo įtvirtinimą Lietuvos teisinėje sistemoje.

T. Valančius savo darbuose nagrinėjo bendrosios kompetencijos teismų sprendimų instancinę kontrolės sistemą Lietuvoje 1918–2003 m., taip pat teismų sprendimų kontrolės sistemos raidą 1918–1940 m. (Valančius, 2019, p. 111–129).

V. Valančius savo darbuose analizavo teisėjo ir teismo nepriklausomumo principo sampratą, šio principo įtvirtinimą Lietuvos teisės sistemoje, praktines realizavimo problemas ir jų sprendimų paieškas. Konstitucinio Teismo vaidmenį ir įtaką įgyvendinant Konstitucijos 109 str. 2 d. įtvirtintą nuostatą: “teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi” (Valančius, 2000a, p. 8–15); taip pat analizavo sąvokos „teisėjo nepriklausomumas“ turinį. Ar tai tiesiog teisinė fikcija ar abstrakcija, kuri gali būti įvairiai suvokiama ir interpretuojama? Autorius atskleidžia, ką reiškia teismų savivalda ir pagrindžia teiginį, kad teismo nepriklausomumą garantuoja veiksmingai funkcionuojanti, demokratiniu būdu suformuota teismų savivaldos ir savireguliacijos sistema (Valančius, 2000b, p. 54–66).

D. Žalimas kartu su E. Masnevaite nagrinėjo ekonominės krizės įtaką teisėjo ir teismų nepriklausomumui (Žalimas, Masnevaitė, 2015, p. 77–98).

Per pastaruosius penkerius metus, tarp Lietuvoje apgintų magistro baigiamųjų darbų panašia tema, buvo apginti du darbai. Kaip antai: 1) Raminta Šarkutė (2018) savo magistro baigiamajame darbe nagrinėjo teisėjų (teismų) nepriklausomumo ir nešališkumo principus baudžiamajame procese; 2) Melanija Vaitkutė (2020) savo magistro darbe nagrinėjo teisėjo nepriklausomumo ir nešališkumo principo užtikrinimo civiliniame procese probleminius aspektus. Tačiau šiuose

darbuose faktiškai nagrinėjami tik šiuolaikiniai teisėjo nepriklausomumo aspektai. Todėl šio magistro darbo originalumą ir naujumą sudaro tai, kad teisėjų nepriklausomumo bendrieji aspektai nagrinėjami retrospektyviai 1918–1940 m. laikotarpiu.

Teisėjų nepriklausomumo klausimus savo darbuose mini ir XX a. tarpukario autoriai. Kaip antai:

Petras Leonas savo darbuose rašė apie valdžių padalijimą ir kai kurias teisėjo tarnybos pastovumo ir savarankiškumo klausimus (Leonas, 1931; 1936).

Vladas Mačys savo darbuose rašė apie idealų teisėją, realaus teisėjo nepriklausomumo svarbą, kad nepakanka tik atskirti teismo valdžią nuo kitų valdžių, taip pat apie tai, ar teisėjai turi būti renkami ar skiriami (Mačys, 1922; 1924).

Pranas Viktoras Raulinaitis rašė apie teismo nepriklausomumo nuo kitų valdžių problemas Lietuvos valstybės parlamentarizmo kontekste (Raulinaitis, 1925).

Mykolas Romeris, be viso gausaus mokslinio palikimo, savo darbuose aptarė ir teisėjo profesijos klausimus, teisėjo sprendimo galią ir jo nepriklausomumą (Romeris, 1925; 1928; 1937).

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys dalys. Pirmojoje dalyje analizuojamas teisėjų nepriklausomumas: atskleidžiamos sąvokos ir šio principo teisinio reglamentavimo ir įgyvendinimo svarba, išskiriamas teisėjų nepriklausomumo skirstymas į vidinį ir išorinį. Antroji ir trečioji tyrimo dalys skirtos 1918–1940 m. teisėjų nepriklausomumo principo teisinio reglamentavimo ir įgyvendinimo problemoms gvildinti.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe vadovaujama pirminiais teisės šaltiniais: 1) dabartine 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, istorinėmis 1922 m., 1928 m., 1938 m. Lietuvos valstybės Konstitucijomis; 2) teisės norminiais aktais (įstatymais) – dabartiniu Lietuvos Respublikos teismų įstatymu, istoriniais 1918 m. Laikinoju Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymu, 1919 m. Teismo kandidatų įstatymu, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymu; 3) teismų praktika – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, jurisprudencija.

Istorinės 1918–1940 laikotarpio Lietuvos valstybės konstitucijos padėjo teisinius pagrindus, o teismų veiklą reglamentuojantys įstatymai reglamentavo teismų veiklą, tame tarpe ir kai kuriuos teisėjų nepriklausomumo aspektus. Dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Lietuvos Respublikos teismų įstatymas leidžia atskleisti konstitucinius ir įstatyminius teisėjų teisinius reglamentavimo ypatumus ir retrospektyviai analizuoti 1918–1940 m. buvusį teisinį reglamentavimą.

Darbe taip pat naudojami antriniai teisės šaltiniai – teisės doktrina (mokslo literatūra). Specialiąją literatūrą sudaro įvairaus pobūdžio moksliniai darbai: monografijos, vadovėliai, knygos, moksliniai straipsniai.

Magistro baigiamajame darbe aptariant teisėjų nepriklausomumo principo sampratą ir šio principo svarbą, o taip pat atskleidžiant tipologiją (klasifikavimą) pagrinde remtasi V. Valančiaus ir H. Šinkūno disertacijomis, taip pat buvo labai naudingi A. Abramavičiaus, T. Birmontienės, E. Jarašiūno, E. Masnevaitės (kartu su D. Pūraite-Andrikiene ir D. Žalimu), R. Ragulskytės-Markovienės publikuoti moksliniai darbai.

Nagrinėjant retrospektyviai teisėjų nepriklausomumo bendruosius aspektus 1918–1940 m. laikotarpiu remtasi tuometiniu teisiniu reglamentavimu. Taip pat labai buvo aktualūs šiuolaikinių autorių – J. Machovenko (taip pat kartu su H. Šinkūnu), V. Valančiaus ir H. Šinkūno disertacijos, M. Maksimaičio publikuoti moksliniai darbai. Darbe taip pat remtasi ir tokiais XX. a. tarpukario autoriais, kaip: Petras Leonas, Vladas Mačys, Pranas Viktoras Raulinaitis, Antanas Sugintas ir Mykolas Romeris.

1. TEISĖJŲ NEPRIKLAUSOMUMAS

1.1. Sąvoka ir svarba

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 1 d. įtvirtinamas trijų valstybės valdžių (Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės, Teismų) padalijimo ir atribojimo principas.

Valdžių padalijimo principo teorinio pagrindimo pradžia galime laikyti anglų filosofo ir politinio veikėjo J. Locke darbą „Du traktatai apie valdymą“. Šiame darbe jis suformulavo valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją teoriją. Tačiau šioje teorijoje jis išskiria ir prioritetą suteikia įstatymų leidžiamajai valdžiai, kuri yra aukščiausioji valdžia ir vadovauja kitai valdžiai, t. y. pagal įgaliojimus valdžios yra nelygios (Jarašiūnas, 2002, p. 90, 677). Kaip matome, J. Locke neišskyrė teisminės valdžios, todėl jo valdžių padalijimo teorija neatitinka šiuolaikinės valdžių padalijimo teorijos ir tradicijų. Tačiau šio mąstytojo mintys turėjo labai svarbią reikšmę vėlesniems autoriams.

Vėliau Apšvietos epochos mąstytojas, filosofas bei teisininkas Ch. L. Montesquieu savo darbe „Apie įstatymų dvasią“ suformulavo ir klasikine tapusią valdžių padalijimo sampratą, kuri turėjo nepaprastą reikšmę visai Vakarų konstitucinei minčiai. Ch. L. Montesquieu rašė: „Kiekvienoje valstybėje yra trys valdžios rūšys: įstatymų leidžiamoji valdžia, vykdomoji valdžia, kuriai priklauso tautų teisės dalykai, ir vykdomoji valdžia, kuriai priklauso civilinės teisės reikalai. Valdžių padalijimas užtikrina įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios ribojimą vienos kita ir piliečių laisvės laidavimą. Pagal Ch. L. Montesquieu, valdžia nepiktnaudžiaujama, kai „valdžia sulaiko valdžią“, svarbu, kad kiekviena valdžia galėtų ginti jai priskirtas prerogatyvas, kad viena valdžia sulaikytų kitas (Jarašiūnas, 2002, p. 90, 91, 677, 678). Ch. L. Montesquieu mintys turėjo didelę įtaką tolesnei teisinės minties raidai ir konstitucinėms tradicijoms.

Taigi, istoriškai valdžių padalijimo principo užuomazgos siekia XVII a., o valdžių padalijimo principo, apimant ir teisėjų nepriklausomumą, siekia XVIII a. gilumas.

Apie valdžių padalijimą Lietuvoje buvo kalbama ir praeito amžiaus pirmoje pusėje. Taip XX a. tarpukario Lietuvos teisinės minties filosofijos skleidėjas Petras Leonas pažymėjo, kad valstybės valdžios veiksmų yra trys rūšys: įstatymų leidimas, valdymas ir teismas. Visais tais veiksmiais valstybė eina į vieną tikslą ir tą tikslą vykdydama valstybė turi atskirų uždavinių, o tiems uždaviniams aprūpinti ji atlieka įvairius veiksmus, kurie skirstomi į ką tik pažymėtąsias tris rūšis. Atitinkdami trims didžiausioms valstybės valdžios vykdymo rūšims, valstybės organai yra

skirstomi į tris rūšis: įstatymo leidimo, teismo ir valdymo (administracijos) organus. Tie organai nėra visai atskirti nuo vieni kitų, bet jie skiriami nuo vieni kitų, žiūrint, kurias funkcijas daugiausia vykdo tie arba kiti valstybės organai (Leonas, 1931, p. 65, 66, 74).

Sutinkamai su šių laikų valdžių padalijimo oficialia konstitucine doktrina, Konstitucijos 5 str. 1 d. yra įtvirtintas valstybės valdžių padalijimo principas. Tai yra pagrindinis demokratinės teisinės valstybės organizacijos ir veiklos principas. Kiekviena valstybės valdžia užima tam tikrą vietą valstybės valdžios sistemoje ir atlieka tik jai būdingas funkcijas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas). Konstitucijos 5 str. 1 d. normos turinys yra atskleidžiamas kituose Konstitucijos straipsniuose. Kiekvienai valdžios institucijai yra nustatyta jos paskirtį atitinkanti kompetencija, kurią lemia tos valdžios vieta bendroje valdžių sistemoje ir jos santykis su kitomis valdžiomis. Taigi Konstitucijoje yra įtvirtintas atskirų valdžios šakų savarankiškumas, o kartu ir jų subalansavimas bei pusiausvyra (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Pagal valdžių padalijimo principą visos valdžios yra savarankiškos, nepriklausomos, galinčios atsverti viena kitą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas).

Sutinkamai su šiuolaikine Lietuvos oficialia konstitucine doktrina, teisminė valdžia – viena iš valstybės valdžių, kuriai vienintelei patikėta vykdyti teisingumą. Šios funkcijos negali vykdyti jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas. Tik savarankiška ir visavertė teisminė valdžia gali sėkmingai įgyvendinti jai patikėtą funkciją. Teisminės valdžios savarankiškumas ir visavertiškumas neatskiriami nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisėjo nepriklausomumo principo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas). Teisminė valdžia, būdama savarankiška, negali būti priklausoma nuo kitų valdžių dar ir dėl to, kad ji vienintelė formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu. Valdžių padalijimo principas neatsiejamas nuo teisminės valdžios organizacijai ir veiklai būdingo teisėjo nepriklausomumo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas).

Galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 2 d. nustatyta, kad „teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi“. Tačiau tai pakankamai abstrakti Konstitucijos nuostata. Kas gi tai ir kokios yra sąvokos „teisėjų nepriklausomumas“ apimtis ir turinys?

Pirmiausiai svarbu apsibrėžti, ar kalba eina apie teisėjo ar teismo nepriklausomumą? Konstitucijos 109 str., CPK, BPK ir kituose teisės aktuose yra vartojamos abi sąvokos.

Šiuo metu pagal Konstituciją ir įstatymus Lietuvoje yra trys teismų sistemos: 1) Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę (Konstitucijos 102 str. 1 d., 105 str.); 2) Konstitucijos 111 str. 1 d. bendrosios kompetencijos teismų sistemą – apylinkių teismai, apygardų teismai, Lietuvos apeliacinis teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Konstitucijos 111 str. 1 d.); 3) specializuoti administraciniai teismai – apygardų administraciniai teismai, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Konstitucijos 111 str. 2 d.) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas).

Sutinkamai su teisiniu reguliavimu, teismus sudaro teismo pirmininkas, teismo pirmininko pavaduotojas (–jai) ar skyrių pirmininkai, teisėjai. Teisėjas yra valstybės pareigūnas ir turi visus Konstitucijoje, Konstitucinio Teismo įstatyme, Teismų įstatyme, bei kituose, tame tarpe proceso įstatymuose, numatytus valstybės valdžios ir teismo įgaliojimus. Tai taikoma ir teisėjų kolegijoms (Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas, 1994; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas, 1993).

Civiliniame procese, bylą nagrinėjančio teismo sudėtis gali būti vienasmenė (kai bylą nagrinėja ir sprendimą byloje priima vienas teisėjas) ir kolegiali (kai bylą nagrinėja ir sprendimą byloje priima trys ir daugiau teisėjų). Nesvarbu, kiek teisėjų – vienas ar keli, nagrinėja bylą, jie veikia teismo, o sprendimą priima – valstybės vardu. Procesinius veiksmus, nesvarbu – teismo posėdyje ar ne, visada atlieka teismas, o ne teisėjas kaip pareigūnas. Dėl šios priežasties CPK nėra griežto teismo ir teisėjo sąvokų atskyrimo (Nekrošius, 2003, p. 252). Baudžiamajame procese nurodoma, kad bylą sprendžiantis teismas teismu yra vadinamas nepriklausomai, kiek teisėjų dalyvauja sprendžiant bylą (Goda, 2005, p. 73).

Teisminės valdžios nepriklausomumas yra kertinis teisminės valdžios veiklos pamatas ir esminis teisinės valstybės principo elementas, be kurio demokratinė valstybės sąranga negalima. Teisminės valdžios nepriklausomumas yra svarbus ir valdžių padalijimo, ir jų pusiausvyros garantas. Teisminės valdžios nepriklausomumas gali būti suprantamas kaip apimantis ir teismo, kaip teisminės institucijos, ir teisėjo nepriklausomumą. Teisėjo nepriklausomumas – susijusios sąvokos, ir tik užtikrinus teisėjo nepriklausomumą galima kalbėti apie nepriklausomą teismą, visavertę nepriklausomą teisminę valdžią. Be teisėjo nepriklausomumo nebus nepriklausomo teismo ir atvirkščiai (Birmontienė, 2022, p. 13, 14). Taigi, kaip matome, teisinės ir demokratinės valstybės egzistavimo kaip tokios viena iš prielaidų – nepriklausoma teisminė valdžia su nepriklausomais teismais ir teisėjais.

E. Šileikis nurodo, kad nepriklausomas teisėjas ir teismas <...> yra pagrindinis teisinio valstybingumo veidrodis. Teisinė valstybė – tai teisėjų ir visos teismų sistemos nepriklausomumu bei suverenumu nagrinėjamosiose bylose pagrįsta valstybė. Teismas negali būti nepriklausomas, jei nepriklausomi nėra šio teismo teisėjai, ir atvirkščiai: teisėjų šališkumas lemia, kad šališkas yra tokius teisėjus jungiantis teismas (Šileikis, 2003, p. 194, 202, 381).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 2 d. nustatyta: „Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad teisėjo nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. vasario 12 d., 2004 m. gegužės 13 d. nutarimai). Išties, teisėjų ir teismų nepriklausomumas įtvirtintas ne tik Lietuvos konstitucijoje, bet ir kitų demokratiškos ir teisinių valstybių konstitucijose, pvz. Austrijos, Prancūzijos.

Galime sutikti su E. Šileikiu, kad teisėjų nepriklausomumo <...> principas, istoriniu ir lyginamuoju požiūriais toks patrauklus, kad jį formaliai įtvirtina net totalitarinės valstybės (Šileikis, 2003, p. 201). Kaip antai, pvz., teisėjų nepriklausomumą taip pat skelbia Baltarusijos Konstitucija, Rusijos Konstitucija. Tačiau vargiai ar šios valstybės gali būti laikomos demokratinėmis ir teisinėmis valstybėmis.

Aiškindamas šią Konstitucijos 109 str. 2 d. normą, Konstitucinis Teismas nurodo, kad teisėjo nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Tokioje valstybėje socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Ir ko gero būtent šiuose teiginiuose ir reikia ieškoti teismo kaip institucijos ir teisėjų procesinio bei asmeninio nepriklausomumo sampratos ištakų (Valančius, 2000a, p. 13).

Dar Ch. Montesquieu teismo vaidmenį visuomenėje apibūdino taip: sprenddamas ginčus, teisėjas turi vadovautis įstatymu. Nagrinėdamas bylas, jis tēra "burna, tarianti įstatymo žodžius". Tačiau, taikydamas įstatymą, teisėjas turi būti nepriklausomas (Laužikas *et al.*, 2003, p. 73).

XX a. tarpukario laikotarpio teisėtyrininkas procesualistas Vladas Mačys rašė: "... pirmutinė ir svarbiausioji sąlyga turi būti teisėjų nepriklausomumas. Remtis įstatymais ir sąžine sprenddamas bylą, teisėjas gali tik tuomet, kai jis nejaučia iš niekur pavojaus dėl savo sprendimo, o pavojus jam

gali būti iš valstybės valdžios organų ir iš asmenų, kurių interesai sprendimu būtų užgaunami" (Mačys, 1924 cituota Laužikas *et al.*, 2003, p. 154).

M. Romeris rašė, kad "darydamas sprendimą, kiekvienas teisėjas ar teisėjų kolegija <...> savo galia yra lygus Seimui, Respublikos Prezidentui, piliečiams – rinkėjams" (Romeris, 1928, p. 68).

Teisėjo ir teismo nepriklausomumą vykdant teisingumą pirmiausiai lemia jų nepriklausomumas: a) nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi; b) nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas; Šinkūnas, 2004, p. 18).

Nei Konstitucija, nei Teismų įstatymas nepateikia teisėjų nepriklausomumo sąvokos (–ų). Tai daugiau teisės mokslininkų veiklos laukas. Kita vertus, kaip savo disertacijoje pažymi V. Valančius, vienareikšmišką teisėjo nepriklausomumo apibrėžimą nurodyti turbūt neįmanoma. Jis pateikia tokį apibrėžimą – „teisėjo nepriklausomumas – tai valstybėje įtvirtinta garantijų sistema, užtikrinanti savarankišką institucinį teismo funkcionavimą, sudaranti sąlygas teisėjams profesionaliai ir nevaržomai vykdyti teisingumą, apsauganti teismą ir teisėją nuo politinio, ekonominio bei kitokio išorinio ar vidinio poveikio“. Tačiau V. Valančius pažymi, kad analizuojant teisėjų nepriklausomumo principą daugiau dėmesio turėtų būti skiriama jo turiniui ir praktinėms įgyvendinimo problemoms, o ne preciziško ar "sterilaus" šio principo apibrėžimo paieškoms (Valančius, 2000c, p. 25).

Tačiau, kaip pažymi T. Birmontienė, nors teisėjo nepriklausomumo sąvokos glaudžiai susijusios ir yra neatskiriamos, jos gali būti aiškinamos ir savarankiškai (Birmontienė, 2022, p. 14).

JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 10 str. nustatyta, kiekvienas turi visiškai lygią teisę, kad, nustatant jo teises ir pareigas ir jam pareiškus baudžiamąjį kaltinimą, jo byla teisingai ir viešai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948).

JTO Piliietinių ir politinių teisių pakto 14 str. 1 d. nustatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama <...> nepriklausomo ir nešališko teismo (Tarptautinis piliietinių ir politinių teisių paktas, 1966).

Lietuvai ypač aktualūs tarptautinės teisės Europos regioniniai teisės aktai. Pirmiausiai, tai Europos Tarybos sudarytos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 1 d. nustatyta, kad kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950).

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, tai yra tikslo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada).

Minėti tarptautiniai daugiašaliai teisės aktai laikytini tarptautinėmis sutartimis, kurias sudarė ar vėliau prie jų prisijungė atskiros valstybės, ir kuriuose išdėstytos tarptautinės teisės principai ir normos. Tarptautinė sutartis yra bendrasis terminas, apimantis visų formų tarptautinius susitarimus, raštu sudarytus tarp valstybių. Sutartys gali būti pavadintos labai įvairiai – susitarimas, konvencija, chartija, paktas, protokolas, statutas, tarpusavio supratimo memorandumas, bendras pareiškimas ir t. t. (Limantė, Augustauskaitė, 2016, p. 12).

Sutinkamai su Konstitucijos 135 str. 1 d. ir 138 str. 3 d., Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais teisės principais ir normomis, siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, prisideda prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo. Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Šios konstitucinės nuostatos reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi tarptautinė sutartis taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada). Sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir *pacta sunt servanda* principui)

yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas). Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų. Save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas).

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pagrindu buvo įkurta nuolat veikianti tarptautinė teisminė institucija – Europos Žmogaus Teisių Teismas, kuris nagrinėja skundus fizinių asmenų, asmenų grupių bei nevyriausybinų organizacijų, teigiančių, kad pažeistos jų teisės ar laisvės, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijoje ir jos papildomuose protokoluose. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas).

Teisėjų nepriklausomumo klausimui taip pat labai aktuali Europos Tarybos Ministrų komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. Rekomendacija Nr. CM/Rec(2010)12 „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiklos efektyvumo ir atsakomybių“, kuri pakeitė dar 1994 m. priimtą Europos Tarybos rekomendaciją Nr. Rec(94)12. Šios Rekomendacijos tikslas – stiprinti priemones užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, veiklos efektyvumą, garantijas ir atsakomybę, didinti teisėjų ir visos teismų sistemos vaidmenį, užtikrinant teisingumo vykdymą, skatinti valstybių narių teisėjų ir teismų savivaldos institucijų bendradarbiavimą, kuriant bendrą teisinę kultūrą. Teisėjų nepriklausomumas turi būti laikomas laisvės, pagarbos žmogaus teisėms ir nešališko įstatymo taikymo pagrindu. Teisėjai turi veikti nepriklausomai ir nešališkai, užtikrindami šalių lygybę prieš teismą.

Rekomendacijose pabrėžiama, kad atskirų teisėjų nepriklausomumą užtikrina visos teismų sistemos nepriklausomumas. Taigi tai yra esminis teisinės valstybės aspektas. Teisėjai turėtų turėti nevaržomą laisvę spręsti bylas nešališkai, vadovaudamiesi įstatymu ir faktų aiškinimu. Teisėjai turėtų turėti pakankamai įgaliojimų ir galėti jais naudotis, kad galėtų atlikti savo pareigas ir išlaikyti savo autoritetą bei teismo orumą. Teisėjo nepriklausomumas turėtų būti įtvirtintas konstitucijoje arba aukščiausiu įmanomu teisiniu lygmeniu valstybėse narėse, numatant

konkretnes taisykles įstatymų leidybos lygmeniu. Jei teisėjai mano, kad kyla grėsmė jų nepriklausomumui, jie turėtų turėti galimybę kreiptis į teismų tarybą ar kitą nepriklausomą instituciją arba turėtų turėti veiksmingas teisių gynimo priemones ir pan. (Recommendation on judges: independence, efficiency and responsibilities, Council of Europe, 2010).

JTO Generalinės Asamblėja priėmė Pagrindinius teisėjų nepriklausomumo principus (1985), kuriose pabrėžė teismų svarbą garantuojant ir ginant žmogaus teises, užtikrinant teisės viršenybę demokratinėje visuomenėje ir rekomendavo valstybėms įtvirtinti šį principą savo konstitucijose ir kituose įstatymuose.

Europos Sąjungos teisėje taip pat yra nustatyta iš esmės analogiška teisės norma, kad kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla per kiek įmanoma trumpesnę laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2000). Ši Chartija įgijo tokią pat privalomąją galią kaip ir Europos Sąjungos sutartys. Kaip išdėstyta Konstitucijoje, Europos Sąjungos teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“). Konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas; 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas). Europos Sąjungos Teisingumo Teismas yra Sąjungos teisminė institucija. Ją sudaro du teismai: Teisingumo Teismas ir Bendrasis Teismas, kurių pagrindinė užduotis yra nagrinėti Sąjungos teisės aktų teisėtumą ir užtikrinti vienodą šios teisės aiškinimą ir taikymą. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas).

Lietuvos nacionalinėje teisėje teisėjų nepriklausomumo principas ir garantijos bene plačiausiai išdėstytos Lietuvos Respublikos teismų įstatyme, kuris reglamentuoja teisėjų statusą, teisėjų nepriklausomumą, asmens teisę į nepriklausomą teismą, bylų skirstymą teisėjams, teisėjų nepriklausomumo garantijas (įgaliojimų pastovumas, draudimas daryti poveikį teisėjui, teisėjo imunitetas, teisėjo veikla ne teisme, teisėjo (taip pat jo šeimos ir nuosavybės) apsaugą, finansinės ir socialinės garantijas, organizacinį ir techninį aprūpinimą, teisėjo santykius su konkrečiu teismo

administracija, teismų savivalda ir nacionaline teismų administracija) (Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, 1994).

Lakoniškiau ar kiek plačiau teisėjų nepriklausomumo principas taip pat nustatytas ir šakiniuose procesiniuose kodeksuose (įstatymuose), pvz.: 1) teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir nešališki (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2002); 2) kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo bylą per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002); 3) vykdydami teisingumą, teisėjai ir teismai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymų. Teisėjai ir teismai sprendžia administracines bylas remdamiesi įstatymais ir tokiomis sąlygomis, kurios nesudaro galimybių teisėjus veikti iš šalies. Valstybės valdžios ir valdymo institucijų, Lietuvos Respublikos Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų, politinių organizacijų ir asociacijų ar fizinių asmenų kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymų nustatytą atsakomybę. Mitingai, piketai ir kitokie veiksmai arčiau negu 75 metrai iki teismo pastato ir teisme, kuriais siekiama paveikti teisėją ar teismą, laikomi kišimusi į teisėjo ar teismo veiklą ir yra draudžiami (Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, 1999).

Teisėjo nepriklausomumo principas demokratinėje valstybėje ne be pagrindo sureikšminamas. Tai pirmiausiai siejama su žmogaus teisių ir laisvių apsauga, teisės įgyvendinimu ir teisės viršenybės įtvirtinimu, vertybėmis, be kurių šiuolaikinė demokratinė visuomenė jau neįsivaizduoja visavertės egzistencijos ir teisinės valstybės (Valančius, 2000c, p. 25).

Teisėjai nuolat jaučia spaudimą, jiems nuolat nori daryti įtaką kitos valdžios šakos ir visuomenė ar atskiri daugiau mažiau įtakingi ar visai neįtakingi asmenys. Tačiau, kad ir būdami nuolatinių konfliktų ir įtakos pavojaus zonoje, teisėjai ir teismų institucijos privalo išlikti objektyvūs, nešališki, principingi ir kartu teisingi.

XX a. tarpukario prof. V. Mačys rašė: „Teisėjų nepriklausomumui apsaugoti nepakanka tik atskirti teismo valdžią nuo kitų valdžių. Teisėjas yra žmogus ir, tarpais, jis bijo netekti vietos, jei jo veikiniai nepatiktų kuriam teismo valdžios atstovui. Todėl reikia apsaugoti teisėjus ir nuo tokio pavojaus, reikia suteikti teisėjui drąsą atremti visus neteisėtus prašinėjimus, kieno jie bebūtų, smerkti kaltinamuosius, kad jie ir aukštai stovėtų, ir remtis tik įstatymais ir savo sąžine. Pastovumo dėsnis sako, kaip jau žinome, kad teisėjas negali būti atleistas iš tarnybos nei perkeltas kiton vieton kitaip kaip tik dėl jo prašymo arba dėl jo pasmerkimo teismo sprendimu (Mačys, 1924, p. 52).

Manytume, kad teisėjų nepriklausomumas turi įvairius aspektus ir gali turėti konstitucinę, procesinę, sociologinę, kriminologinę, kitas reikšmes.

Reali teismo padėtis ir jo nepriklausomumo būklė rodo demokratijos išsivystymo lygį valstybėje, kiek valstybėje įtvirtintos žmogaus teisių ir laisvių gynimo garantijos identifikuoja, ar valstybė turi teisinei valstybei būdingų bruožų, pavyzdžiui, ar joje įgyvendintas valdžių padalijimo principas ir gerbiama žmogaus teisė (Masnevaitė *et al.*, 2015, p. 454).

V. Valančius pažymi, kad Lietuvos piliečiai, 1992 m. spalio 25 d. referendume priimdami Konstituciją, taip pat pareiškė aiškia valią – norą, kad teisingumą vykdytų nepriklausomi teismai ir teisėjai (Valančius, 2000c, p. 22).

Šiuolaikinėse demokratijose teismo paskirtis yra apsaugoti teisinės valstybės pagrindus, apginti žmogaus teises ir neleisti jų pažeisti trumparegiškiems ir vienadienės politinės naudos motyvais grindžiamiems kitų valdžios šakų sprendimams. Jeigu valstybėje nėra užtikrintas teismų nepriklausomumas, beprasmiška kalbėti apie asmens galimybę apsiginti nuo valstybės savivalės, taigi tokiomis sąlygomis deklaruojama demokratija, teisinė valstybė, pagarba žmogaus teisėms tėra deklaratyvi (Masnevaitė *et al.*, 2015, p. 453). Tą mes matome Rusijos ir Baltarusijos atveju. Todėl manytina, kad apsaugoti teisinės valstybės pagrindus, apginti žmogaus teises ir neleisti jų pažeisti, gali įvykdyti tik nepriklausomas teismas kaip institucija ir teisminės valdžios atstovas – konkretus teisėjas, nagrinėjantys konkrečią bylą.

Teisėjo nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Tokioje valstybėje socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Taigi, tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių, teisminė valdžia gali įgyvendinti savo konstitucinę funkciją – vykdyti teisingumą. Tik nepriklausoma teismų institucinė sistema gali laiduoti teismo organizacinį, o kartu ir teisėjo profesinį ir procesinį savarankiškumą ir nepriklausomumą.

Visiškai pagrįstai pažymi V. Valančius, kad teisėjų nepriklausomumo svarba visada siejama su žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija. Teisėjo nepriklausomumo reikalingumo šaknys glūdi visuomenės poreikyje turėti teisę į sąžiningą ir tinkamą teismą (Valančius, 2000a, p. 13, 16). Teisėjo nepriklausomumo principo reikšmę rodo ir jo įtvirtinimas tarptautinės teisės aktuose.

Teisėjų nepriklausomumas taip pat turi sąveiką su socialiniu visuomenės gyvenimu. Ekspertai pabrėžia tinkamo konstitucinės teisės į teisingą bylos nagrinėjimą teisme įgyvendinimo svarbą. Svarbiausias visuomenei kriterijus, kuriuo ji vadovaujasi vertindama teismo (teisėjo) veiklą, yra gyventojų lūkesčiai, jog atliekant teisminį bylos nagrinėjimą bylos ištiriamos visapusiškai, pilnai ir objektyviai, jose nustatoma tiesa, o teismas išties atlieka nešališko arbitro vaidmenį (Dobryninas *et al.*, 2012, p. 102).

V. Šlapkauskas nurodo, kad specializuotos pasitikėjimo teismais sąlygos yra: a) teisės būklė; b) teismų nepriklausomumo būklė; 3) teisėjų kvalifikacija ir teismų sprendimų veiksmingumas; 4) pagarba teismų sprendimams ir jų veiksmingas vykdymas. Bet kurio iš šių dalykų ryškus trūkumas sukelia ir formuoja visuomenės nepasitikėjimą teismais. Teismu pasitikima tuomet, kai žinoma, kad jis yra nepriklausomas. Toks žinojimas susiformuoja viešosios nuomonės ir asmeninės patirties pagrindu. Karta iš kartos formavosi ir galų gale visuomenės sąmonėje įsivyravo nuostata, kad teismai yra valdžios susidorojimo su nepaklusniais ir turtingųjų įrankis sau palankiai spręsti rūpimus dalykus. Todėl reikia dėti daug viešųjų pastangų ir laiko, kad demokratinėje valstybėje įsivyrautų pasitikėjimo teismais nuostata (Šlapkauskas, 2004, p. 570).

Kaip minėta, teisėjų nepriklausomumo principas glaudžiai susijęs su kitais proceso principais, pvz. civilinių bylų priskirtinumo teismams, tinkamo proceso, sąžiningo ir nešališko proceso principais. Šis principas atsispindi ir kitose teismo proceso normose. Kaip antai, CPK 18 str. nustato, kad įsiteisėjęs teismo sprendimas, nutartis, įsakymas ar nutarimas yra privalomi valstybės ar savivaldybių institucijoms, tarnautojams ar pareigūnams, fiziniams bei juridiniams asmenims ir turi būti vykdomi visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Ši teisės norma įtvirtina teismo procesinio dokumento privalomumo principą. Šis principas yra būtina teisėjų nepriklausomumo garantija. Teismas yra valdžios institucija, todėl teismo sprendimas ar kitoks procesinis dokumentas yra visuotinai privalomas valstybės valdžios aktas. Atsisakymas vykdyti teismo sprendimą ar teismo sprendimo arba kitokio teismo procesinio dokumento nepaisymas vertintina kaip teismų nepriklausomumo ir viešosios tvarkos pažeidimas (Mikelėnas, 2004, p. 92–93).

Kitas pavyzdys dar ryškesnis. CPK 19 str. ir 264 str. bei BPK 298 str. įtvirtintas teismo sprendimo priėmimo ir teismo pasitarimo slaptumo principas. Pagal šį principą teismo procesinio dokumento priėmimo metu sprendimų priėmimo kambaryje gali būti tik teisėjas (teisėjai), kuris (kurie) nagrinėjo konkrečią bylą. Būti sprendimų priėmimo kambaryje kitiems asmenims

draudžiama. Teisėjams teismo procesinio dokumento priėmimo metu taip pat draudžiama konsultuotis su kitais asmenimis klausimais, susijusiais su bylos išsprendimu bei atskleisti kitų teisėjų nuomones, kurios buvo pareikštos tariantis sprendimų priėmimo kambaryje. Taigi, labai svarbu, kad teisėjo (–ėjų) sprendimui niekas negalėtų daryti įtakos. Todėl aptariamasis principas glaudžiai susijęs su teisėjų nepriklausomumo principu (Mikelėnas, 2004, p. 94) ir yra viena iš konstitucinio reikalavimo dėl teisėjų nepriklausomumo garantijų (Kazlauskas *et al.*, 2003, p. 187).

Teismas pasitarimų kambaryje priimdamas sprendimą (nuosprendį ar nutartį) turi įvertinti byloje esančius įrodymus. Ir tai teismas daro pagal savo vidinį įsitikinimą, kuris turi būti pagrįstas visapusišku ir objektyviu visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu (CPK 185 str. 1 d., BPK 20 str. 5 d.). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad reikalavimas vertinti įrodymus, vadovaujantis vidiniu įsitikinimu, yra teismo nepriklausomumo principo išraiška, nes nurodymai teismui, kaip vertinti vieną ar kitą įrodymą, neleistini (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-301-381/2021).

CPK 64 str. nurodyta, kad teisėjas negali dalyvauti nagrinėjant bylą ir turi būti nušalinamas, jeigu jis pats tiesiogiai ar netiesiogiai suinteresuotas bylos baigtimi arba yra kitokių aplinkybių, kurios kelia abejonų dėl jo nešališkumo. Priverstinis teisėjo nušalinimas yra *ultima ratio* priemonė, kadangi būdamas sąžiningu teisėju, jis turėtų nusišalinti pats, nelaukdamas, kol jam bus pareikštas nušalinimas. CPK 65 str. ir BPK 58 str. yra numatyti absoliutūs teisėjo nusišalinimo (nušalinimo) pagrindai, pvz. jeigu jis pats, jo sutuoktinis (sugyventinis) arba jo artimieji giminaičiai yra tiesiogiai ar netiesiogiai suinteresuoti bylos baigtimi, o CPK 66 str. ir 58 str. 1 d. 4 p., numatyti ir papildomi nusišalinimo (nušalinimo) pagrindai, tais atvejais, jeigu yra aplinkybių, kurios kelia abejonų dėl jo nešališkumo. Be to, sutinkamai su CPK 64 ir 67 str. bei BPK 57 str. 2 d., nušalinimai gali būti pareikšti ne tik teisėjui, bet ir teismo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui ar specialistui, kadangi iš jų įstatymas reikalauja teisinio nesuinteresuotumo bylos baigtimi.

BK XXXIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“ yra aprašytos korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos – kyšininkavimas (BK 225 str.), prekyba poveikiu (BK 226 str.), papirkimas (BK 227 str.), piktnaudžiavimas (228 str.). Korupcija kelia grėsmę teisinei valstybei, demokratijai ir žmogaus teisėms, pakerta tinkamą valdymą ir demokratinių institucijų stabilumą, iškraipo socialinį

teisingumą. BK 230 str. 1 d. yra pateiktas valstybės tarnautojo sąvokos išaiškinimas, pagali kurį valstybės tarnautojo sąvoka apima ir teisėją.

BK XXXIV skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai teisingumui“ aprašytos nusikalstamos veikos, nukreiptos prieš teisingumo vykdymą, kuris suprantamas kaip teismų (teisėjų) veikla nagrinėjant baudžiamąsias, civilines, administracines, administracinio nusižengimo bylas ir priimant atitinkamus procesinius dokumentus. BK 231 str. numatyta nusikalstama veika, kuria bet koku būdu trukdoma teisėjo (ir kitų su teisingumu susijusių pareigūnų) veiklai.

Taigi kaip matome, BK aprašytos nusikalstamos veikos, kai pats teisėjas gali būti nusikalstamos veikos subjektu korupciniuose nusikalstamose veikose, pvz. kai teisėjas priima ar susitaria priimti kyšį, pats daro kitam valstybės tarnautojui neleistiną poveikį (tai susiję su teisėjo vidiniu nepriklausomumu), ir kai nusikalstama veika korupciniuose nusikalstamose veikose ir veikose prieš teisingumą yra nukreipta prieš teisėją, pvz. kai siekiama teisėją papirkti, kitaip paveikti ar trukdoma jo veikla (tai susiję su teisėjo išoriniu nepriklausomumu).

Paminėtina, kad ir tais atvejais, kai pats teisėjas įtariamą padaręs nusikalstamą veiką, jis turi atitinkamas nepriklausomumo garantijas. Kaip antai, Konstitucijos 114 str. 2 d. ir Teismų įstatymo 47 str. 1 d. nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo, išskyrus atvejus, kai teisėjas užtinkamas darantis nusikalstamą veiką (*in flagranti*). Toliau Teismų įstatymo 47 str. 2–8 d. reglamentuojamos specialiosios baudžiamojo proceso, tarp jų ir procesinių prievartos priemonių taikymo, sąlygos konkrečiam subjektų ratui, t. y. teisėjams.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tokiais atvejais savo praktikoje laikosi pozicijos, kad teisėjas pagal Teismų įstatymo nuostatas turi nepriklausomumo garantijas (teisėjo imunitetą), todėl būtina itin tiksliai laikytis Teismų įstatymo 47 str. bei Konstitucijos 114 str. 2 d. įtvirtintų nuostatų, sprendžiant jo baudžiamosios atsakomybės klausimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-266-942/2015; 2019 m. lapkričio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-174-303/2019).

Kita vertus, V. Nekrošius pabrėžia, kad kalbant apie teisėjų nepriklausomumą, kaip teismų veiklos principą, kad kaip ir kiekvienas kitas principas jis nėra ir negali būti absoliutus, kadangi kiekvienos idėjos šimtaprocentinis įgyvendinimas greičiausiai sukeltų absurdišką situaciją (Nekrošius, 2001, p. 51).

1.2. Tipologija (klasifikacija)

Šiuolaikinėje Vakarų teisės tradicijoje doktrina, teisinis reguliavimas ir praktika orientuojasi ne į parlamento, valdžios ir teismų kompetencijų atskyrimą, o į teismų nepriklausomumo nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios užtikrinimą. Šis nepriklausomumas suskirstytas į kategorijas ir nagrinėjamas daugeliu aspektų, apimančių institucinį, procedūrinį ir profesinį teisėjų ir teismų nepriklausomumą (Machovenko *et al.*, 2019, p. 278).

Teisinėje literatūroje nesutariama dėl vieningo teisėjų nepriklausomumo skirstymo į rūšis ir grupes. V. Valančiaus manymu, teisėjų nepriklausomumo skirstymas į rūšis ar grupes yra santykinis, negalintis visiškai atspindėti nepriklausomumo turinio (Valančius, 2000c, p. 25, 26).

Pagal Lietuvos oficialią Konstitucinio Teismo doktriną, teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra nedalomas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d.; 2007 m. spalio 22 d.; 2010 m. birželio 29 d. nutarimai).

Įvairūs autoriai teisėjų nepriklausomumą išskiria į įvairias formas ar rūšis.

Vokietijos mokslininkas E. Achterberg (Achterberg, 1985 cituota Šinkūnas, 2004, p. 81) išskiria:

- 1) nepriklausomumas nuo dalyvaujančių byloje asmenų;
- 2) nepriklausomumas nuo valstybės valdžios ir valdymo institucijų;
- 3) nepriklausomumas nuo visuomenės grupių.

Šveicarijos mokslininkas K. Eichenberger (Eichenberger, 1960 cituota Šinkūnas, 2004, p. 81) išskiria:

- 1) nepriklausomumas nuo teismo procese dalyvaujančių asmenų;
- 2) nepriklausomumas nuo neteisminių valstybės valdžios institucijų;
- 3) nepriklausomumas nuo teisminės valdžios institucijų ir kitų teisėjų;
- 4) nepriklausomumas nuo sociologinio poveikio;
- 5) nepriklausomumas nuo šalutinio poveikio teismo viduje (t. y. nepriklausomumas nuo teismo vadovų – teismo pirmininko ar skyriaus pirmininko – poveikio).

V. Mikelėnas nurodo keturis teisėjų nepriklausomumo elementus (Mikelėnas, 2003, p. 156):

- 1) materialusis nepriklausomumas. Teisėjas, spręsdamas bylas, vadovaujasi tik teise ir savo teisine sąmone ir yra laisvas nuo bet kokios išorinės įtakos;

2) asmeninis nepriklausomumas. Teisėjui būtina sudaryti atitinkamas darbo sąlygas, užtikrinančias, kad bylos bus sprendžiamos be jokios išorinės įtakos, o tik vadovaujantis teise ir teisine sąmone;

3) kolektyvinis nepriklausomumas. Teisėjas turi teisę dalyvauti administruojant teisingumo sistemą;

4) vidinis nepriklausomumas. Teisėjas privalo būti laisvas nuo aukštesnės teismo valdžios ir nuo teismo, kuriame dirba, vadovų įtakos.

V. Valančius pažymi, kad teisinėje literatūroje kai kurie autoriai išskiria profesinį (dalykinį) ir asmeninį teisėjų nepriklausomumą, pabrėždami, kad vykdydami savo pareigas teisėjai yra niekam nepavaldūs ir klauso tik įstatymo (profesinis nepriklausomumas), o asmeninis nepriklausomumas pasireiškia tuo, kad teisėjas negali būti atleidžiamas iš pareigų nepasibaigus įgaliojimų terminui ar prieš jo valią perkeltas į kitą teismą (Valančius, 2000c, p. 25, 26).

E. Šileikis pažymi, kad nepriklausomumo principas apima dvejopą turinį ir išskiria: a) teisėjų individualų nepriklausomumą; b) visų teismų grupinį nepriklausomumą (Šileikis, 2003, p. 381, 382).

Iš esmės panašiai nurodo ir H. Šinkūnas, kad Konstitucijos 109 str. 2 d. įtvirtintas teisminės valdžios nepriklausomumas gali būti suprantamas dvejopai (Šinkūnas, 2004, p. 74, 75):

a) šis principas reiškia teisėjų individualų nepriklausomumą nagrinėjant konkrečias bylas, t. y. teisėjo nepriklausomumą nuo bylos šalių, jų atstovų, teismo pirmininko ar kitų kolegų, politinių partijų, verslo arba kitokių grupuočių ar išorinių jėgų;

b) šis principas reiškia ir teismų institucinį kaip teisminės valdžios institucijų sistemos nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių.

V. Nekrošius ir E. Jarašiūnas taip pat išskiria du vienas nuo kito neatsiejamus teisėjo nepriklausomumo principo aspektus: 1) teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumas; 2) teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumas (Nekrošius, 2001, p. 50; Jarašiūnas, 2007, p. 306).

Pirmasis aspektas reiškia teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumą. Teismų nepriklausomybė visų pirma yra teisėjų nepriklausomybė. Pagal Konstitucijos 109 str. teisėjai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Konstitucijos 114 str. 1 d. nustatyta, kad valstybinės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų, politinių ir visuomeninių organizacijų ar piliečių kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą

draudžiamas ir užtraukia įstatymo nustatytą atsakomybę. Teisėjo procesinis nepriklausomumas yra būtina nešališko ir teisingo bylos išnagrinėjimo sąlyga (Jarašiūnas, 2007, p. 306).

Antras aspektas reiškia, jog teisėjas ir teismai nėra pakankamai nepriklausomi, jei neužtikrintas teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumas. Tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių teisminė valdžia gali įgyvendinti savo funkciją – vykdyti teisingumą. Teismų organizacinis savarankiškumas ir savivalda – svarbios realaus teisminės valdžios nepriklausomumo garantijos. Kitų valdžios institucijų konstitucinė pareiga – gerbti Konstitucijoje įtvirtintą teismo nepriklausomumą“. Teisminės valdžios savivalda apima ir teismų darbo organizavimą, taip pat teisėjų profesinio korpuso veiklą (Jarašiūnas, 2007, p. 306, 307).

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo jurisprudencijoje išaiškino, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinto teismų, teisėjų nepriklausomumo vykdant teisingumą, teisinio saugumo principų kyla ir teismų, teisėjų apsaugos nuo bet kokio neteisėto poveikio ar įtakos imperatyvas. Todėl valstybė turi pareigą efektyviai saugoti teismus, teisėjus nuo neteisėto poveikio ar įtakos, užtikrinti jų pasitikėjimą savo valstybe (kurios teisminę valstybės valdžią jie vykdo) ir teise (kuria remdamiesi įgyvendina savo priedermę). <...> Minėtą valstybės pareigą saugoti teismus, teisėjus nuo neteisėto poveikio ar įtakos privalo įgyvendinti ir patys teismai vykdydami teisingumą ir tinkamai taikydami įstatymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-385/2006).

Dažniausiai Lietuvos autorių teisinėje literatūroje pasitaikantis teisėjo nepriklausomumo skirstymas į vidinį ir išorinį elementus.

Kaip antai, V. Nekrošius išskiria išorinį ir vidinį teisėjų nepriklausomumą (Nekrošius, 2001, p. 46, 47):

- 1) išorinis teisėjų nepriklausomumas – tai draudimas bet koku būdu pašaliniams asmenims kištis į teisėjo veiklą vykdam teisingumą ir teisėjo pareigą nagrinėjant bylą vadovautis tik įstatymu;
- 2) vidinis teisėjo nepriklausomumas – tai konkretaus teisėjo mąstymo būdas, tam tikrų moralinių ir etinių vertybių, pažiūrų ir įsitikinimų visuma, garantuojanti nešališką bylos nagrinėjimą ir negalimumą lemti jo vykdomo teisingumo turinio.

Pažymėtina, kad Europos Tarybos Ministrų komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. Rekomendacijoje Nr. CM/Rec(2010)12 „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiklos efektyvumo ir atsakomybių“, teisėjų nepriklausomumas taip pat skirstomas į išorinį ir vidinį nepriklausomumą.

H. Šinkūnas nurodo, kad tarp išorinio ir vidinio nepriklausomumo yra glaudus abipusis ryšys; teismai realiai tampa nepriklausomi tik kai teisėjai yra išties nepriklausomi tiek išorinio, tiek vidinio nepriklausomumo požiūriais. Be abejonės, išorinis teisėjo nepriklausomumas lemia ir vidinį nepriklausomumą: išorinio teisėjų nepriklausomumo garantijos, ypač dalykinis nepriklausomumas bei teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas, padeda užtikrinti ir stiprinti vidinį teisėjų nepriklausomumą; antra vertus, išorinio nepriklausomumo nepaisymas kelia pavojų vidiniam teisėjų nepriklausomumui (Šinkūnas, 2004, p. 136).

Tačiau nereikia pamiršti, kad apie teismų (teisėjų) nepriklausomumo principo skirstymą rašė dar tarpukario pirmasis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas Antanas Kriščiukaitis. Teismų nepriklausomumą, dar vadinama stiprumu, jis skirstė į nepriklausomumą "iš oro" (išorės) ir nepriklausomumą iš vidaus. Teismų nepriklausomumą A. Kriščiukaitis aiškino per teismų vieningumo principą. Šis principas, be teismų nepriklausomumo, apėmė realų teismo galių stiprumą, t. y. teismo funkcijos negali būti skaldomos tarp kitų institucijų; visi piliečiai be išimčių turi būti lygūs prieš teismą; į teismo darbą negali kištis pašalinė valdžia; teismo sprendimą gali keisti tik ar naikinti tik teismas, ir tik įstatymo numatyta tvarka ir t. t. (Bumblys, 2008, p. 34).

Įdomu pažymėti, kad šie teisėjo išorinio ir vidinio nepriklausomumo elementai turi sąsają su EŽTT jurisprudencijoje išskiriamais subjektyvuoju ir objektyvuoju teismo ir teisėjo nešališkumo elementais. Subjektyvusis nešališkumas reiškia tai, kad nė vienas teisėjas neturi išankstinio nusistatymo ar nėra tendencingas. Šio nešališkumo elemento pažeidimus įrodyti yra labai sunku, todėl teisėjo asmeninis nešališkumas turi būti preziumuojamas tol, kol neįrodoma priešingai. EŽTT yra konstatavęs, kad pagal objektyvųjį testą turi būti nustatyta realių faktų, kurie keltų abejonių dėl teisėjo nešališkumo. Objektyvusis testas dažniausiai susijęs su hierarchiniais ar kitokiais teisėjo ar kitų proceso dalyvių ryšiais. Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti sprendžiama, ar aptariamo ryšio pobūdis ir laipsnis yra toks, kad rodytų teismo nešališkumo stoką. Be kita ko, sprendžiant teisės į nešališką teismą pažeidimo klausimą, svarbu netgi tai, kaip susidariusi padėtis ir aplinkybės atrodo objektyviam stebėtojui (Masnevaitė *et al.*, 2015, p. 459).

Lietuvos teismų praktika taip pat teisėjo nepriklausomumo principą dažniausiai aiškina neatsiejamai nuo teisėjo nešališkumo principo. Kaip antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

aiškina, kad teismo nešališkumo principo esmė – nagrinėjantis bylą teismas negali turėti ir rodyti bet kokio palankumo vienai iš proceso šalių. <...> Teismų praktikoje yra išaiškinta, kad teismo nešališkumo reikalavimas turi du aspektus – objektyvųjį ir subjektyvųjį. Vertinant nešališkumą subjektyviuoju aspektu, turi būti nustatyta, ar yra realių faktų, kurie kelia abejonų dėl teisėjo nešališkumo ar rodo bylą nagrinėjusio teisėjo asmeninį tendencingumą. Objektyvus nešališkumo aspektas bendriausia prasme reikalauja, kad teismo procesas būtų organizuojamas, proceso veiksmai būtų atliekami, su bylos nagrinėjimo teisme dalyviais būtų bendraujama taip, kad negalėtų susidaryti įspūdis, jog proceso metu vienai iš proceso šalių reiškiamas išankstinis priešiškas ar palankumas arba teismas vienaip ar kitaip suinteresuotas tam tikra bylos baigtimi (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-648/2019).

Išorinis teisėjo nepriklausomumas daugiausiai priklauso nuo valstybės teisėkūros ir jos įgyvendinimo. Europos Tarybos Ministrų komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. Rekomendacijoje Nr. CM/Rec(2010)12 dėl išorinio teisėjų nepriklausomumo nurodyta:

- 1) išorinis teisėjų nepriklausomumas nėra prerogatyva ar privilegija, suteikiama atsižvelgiant į pačių teisėjų interesus, o dėl teisinės valstybės ir asmenų, kurie siekia ir tikisi nešališko teisingumo. Teisėjų nepriklausomumas turėtų būti laikomas laisvės, pagarbos žmogaus teisėms ir nešališko teisės taikymo garantija. Teisėjų nešališkumas ir nepriklausomumas yra būtini siekiant užtikrinti šalių lygybę prieš teismą;
- 2) nepažeisdami jų nepriklausomumo, teisėjai ir teismų valdžia turėtų palaikyti konstruktyvius darbo santykius su institucijomis ir valdžios institucijomis, dalyvaujančiomis teismų valdyme ir administravime, taip pat su specialistais, kurių užduotys yra susijusios su teisėjų darbu, kad būtų lengviau veiksmingą ir efektyvą teisingumo vykdymą;
- 3) turėtų būti imamasi visų būtinų priemonių teisėjų nepriklausomumui ir nešališkumui gerbti, apsaugoti ir skatinti;
- 4) įstatyme turėtų būti numatytos sankcijos asmenims, siekiantiems netinkamai paveikti teisėjus;
- 5) sprendimai turi būti motyvuoti ir paskelbti viešai. Priešingu atveju teisėjai neturėtų būti įpareigoti pagrįsti savo sprendimų motyvus;

- 6) teisėjų sprendimai neturėtų būti peržiūrimi, išskyrus apeliacinį skundą arba proceso atnaujinimą, kaip numatyta įstatyme;
- 7) išskyrus sprendimus dėl amnestijos, malonės ar panašių priemonių, vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžia neturėtų priimti sprendimų, kurie panaikina teismo sprendimus;
- 8) komentuodamos teisėjų sprendimus, vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžia turėtų vengti kritikos, kuri pakirstų teismų nepriklausomumą ar visuomenės pasitikėjimą ja. Jie taip pat turėtų vengti veiksmų, dėl kurių gali kilti abejonių dėl jų noro laikytis teisėjų sprendimų, išskyrus pareiškimą apie ketinimą apskųsti;
- 9) teismo procesas ir teisingumo vykdymo klausimai yra viešąjį interesą atitinkantys klausimai. Tačiau teise gauti informaciją apie teisminius klausimus turėtų būti naudojama atsizvelgiant į teismų nepriklausomumo nustatytas ribas. Skatinama steigti teismų atstovus spaudai arba spaudos ir komunikacijos tarnybas, už kurias būtų atsakingi teismai arba teismų tarybos ar kitos nepriklausomos institucijos. Teisėjai turėtų santūriai bendraudami su žiniasklaida;
- 10) teisėjai, kurie yra visuomenės, kuriai jie tarnauja, dalis, negali veiksmingai vykdyti teisingumo be visuomenės pasitikėjimo. Jie turėtų susipažinti su visuomenės lūkesčiais dėl teismų sistemos ir apie skundus dėl jos veikimo. Prie to prisidėtų nuolatiniai tokio grįžtamojo ryšio gavimo mechanizmai, kuriuos teismų ar kitoms nepriklausomoms institucijoms įsteigtų tarybos;
- 11) teisėjai gali užsiimti veikla, nesusijusia su jų tarnybinėmis funkcijomis. Siekiant išvengti faktinių ar numanomų interesų konfliktų, jų dalyvavimas turėtų apsiriboti veikla, suderinama su jų nešališkumu ir nepriklausomumu.

Kaip pavyzdį galima pateikti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartį dėl Teisėjų garbės teismo sprendimo. Teismas išaiškino, kad teisėjas, nagrinėdamas bylas ir priimdamas jose sprendimus, turi būti savarankiškas ir nepriklausomas nuo kitų teisėjų nuomonės, pareikštos ne įstatymų nustatyta tvarka (Teisėjų etikos kodekso 9 str.), nepasiduoti valdžios ar valdymo institucijų, pareigūnų, žiniasklaidos priemonių, visuomenės bei atskirų asmenų įtakai (Teisėjų etikos kodekso 8 str. 4 p.). Teisėjas, vykdydamas savo pareigas, yra nepriklausomas nuo kitų teisėjų. Jis priima sprendimus savarankiškai (Bangaloro teisėjų elgesio principų 1.4 p.). Bet kokie pašaliniai bandymai paveikti teisėją, nesvarbu koks jų šaltinis, teisėjo turi būti tvirtai atmesti

(Bangaloro teisėjų elgesio principų komentaras, p. 43). Taigi, teisėjas turi būti atsparus išorinei įtakai ir neleisti, kad jo priimami procesiniai sprendimai būtų paveikti neteisėto trečiųjų asmenų spaudimo. Ši taisyklė taikytina ne tik galutiniams teismo sprendimams dėl ginčo esmės, bet ir tarpiniams procesiniams sprendimams, tokiems kaip teisėjo procesinis sprendimas (ne)nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 10 d. nutartis byloje Nr. GT1-1/2020).

H. Šinkūnas nurodo, kad išorinio teisėjų nepriklausomumo lygis ir mastas priklauso nuo įstatymuose įtvirtintų teisėjams suteikiamų teisinių nepriklausomumo garantijų. Vadinasi išorinis teisėjų nepriklausomumas – tai įstatyme įtvirtintų ir teisėjams suteikiamų garantijų sistema, apsauganti vykdančius teisingumą teisėjus nuo bet kokio poveikio iš šalies ir turinti užtikrinti, kad teisėjas vykdys teisingumą vadovaudamasis tik įstatymu, nes tik pašalinių asmenų neįtakojamas teisėjas gali užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės teisę į sąžiningą ir tinkamą teismo procesą (Šinkūnas, 2004, p. 82).

Europos Tarybos Ministrų komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. Rekomendacijoje Nr. CM/Rec(2010)12 dėl vidinio teisėjų nepriklausomumo nurodyta:

- 1) teisėjų nepriklausomumo principas reiškia kiekvieno atskiro teisėjo nepriklausomumą vykdant bylos nagrinėjimo funkcijas. Priimdami sprendimus teisėjai turėtų būti nepriklausomi ir nešališki ir galintys veikti be jokių apribojimų, neteisėtos įtakos, spaudimo, grasinimų ar kišimosi, tiesioginio ar netiesioginio, bet kokios institucijos, įskaitant teismų vidaus institucijas. Hierarchinė teismų organizacija neturėtų pakenkti asmens nepriklausomumui;
- 2) aukštesnės instancijos teismai neturėtų duoti nurodymų teisėjams, kaip jie turi spręsti atskiras bylas, išskyrus preliminarinius sprendimus arba sprendžiant dėl teisės gynimo priemonių pagal įstatymą;
- 3) skiriant bylas teisme turėtų būti vadovaujamosi objektyviais iš anksto nustatytais kriterijais, siekiant užtikrinti teisę į nepriklausomą ir nešališką teisėją. Tam neturėtų daryti įtakos bylos šalies ar kitaip suinteresuoto bylos baigtimi norai;
- 4) teisėjai turėtų turėti galimybę laisvai burtis į profesines organizacijas, kurių tikslai yra apsaugoti jų nepriklausomumą, ginti savo interesus ir propaguoti teisinę valstybę, ir prie jų prisijungti.

Vidinis nepriklausomumas – tai pirmiausiai konkretaus asmens – teisėjo mąstymo būdas bei tam tikrų moralinių ir etinių vertybių visuma, jam susiformuoti reikia nepalyginti daugiau laiko, nei atitinkamas išorines garantijas įtvirtinti įstatymuose. Tačiau tik įsivyravus tokiam teisminės valdžios nepriklausomumui realiai bus galima kalbėti apie nepriklausomos teisminės valdžios egzistavimą ir teismų nepriklausomumo filosofiją (Nekrošius, 2001, p. 47).

H. Šinkūnas nurodo, kad vidinis teisėjų nepriklausomumas suprantamas kaip subjektyvus teisėjo gebėjimas ir pasiryžimas vykdyti teisingumą objektyviai ir nepriklausomai, klausant tik įstatymo ir neatsižvelgiant nei į kitų asmenų nurodymus, norus ar rekomendacijas, nei į savo paties subjektyvias pažiūras, asmenines nuotaikas, įsitikinimus ar išankstines nuostatas. Ši nepriklausomumo forma įvardijamas kaip dvasinė, etinė, sąmoninga, vidinės drausmės sklidina pastanga. Vidinis nepriklausomumas apima ir nuolatinį teisėjų pasirengimą atremti bet kokį kėsiniimąsi į išorinį teisėjo nepriklausomumą (Šinkūnas, 2004, p. 135).

Anot V. Nekrošiaus, vidinis teisėjo nepriklausomumas – tai konkretaus teisėjo pažiūrų, įsitikinimų ir moralinių vertybių visuma, garantuojanti nešališką bylos nagrinėjimą ir negalimumą lemti jo vykdomo teisingumo turinio (Nekrošius, 2001, p. 46, 47).

Vidinio teisėjų nepriklausomumo forma apibūdina ne tik sąmoningą teisėjo mąstyseną ar elgesį – dažnai poveikis teisėjui atsiranda iš tokių šaltinių, kurių teisėjas nesuvokia ar suvokia nevisiškai. Vidinis nepriklausomumas išreiškia ne tik teisėjų pasirengimą atremti bet kokį pašalinį poveikį ir vykdyti teisingumą klausant tik įstatymo: tokį pasirengimą aiškiai demonstruoti turi ir teisėjo elgesys, kuris negali kelti jokių abejonių jo nepriklausomumu ir nešališkumu, priešingu atveju bus pakirstas visuomenės pasitikėjimas ne tik teisingumą vykdančia teismine valdžia, bet ir valstybės valdžia apskritai (Šinkūnas, 2004, p. 136).

Teisinėje literatūroje teisėjų nepriklausomumo skirstymas į grupes (garantijas) atliekamas įvairiai:

V. Valančius nurodo, kad teisinėje literatūroje aptinkamas skirstymas į politines, ekonomines ir teisines nepriklausomumo garantijas (Valančius, 2000c, p. 26). Jis išskiria šiuos teisėjų nepriklausomumo aspektus (Valančius, 2000a, p. 13):

- 1) teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas (Konstitucijos 115 str. 2 p.);
- 2) teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos (Konstitucijos 109 str. 2 d.);
- 3) teisėjo procesinis nepriklausomumas (Konstitucijos 109 str. 2 d.).

Kaip pažymi T. Birmontienė, Konstitucinio Teismo doktrinoje nėra pateikta išsamaus teisėjo nepriklausomumo garantijų sąrašo, nustatomos tik esminės garantijos, aiškinami atskiri jų elementai (Birmontienė, 2013, p. 261).

R. Ragulskytė-Markovienė, remdamasi Konstitucinio Teismo jurisprudencija nurodo keturias teisėjo nepriklausomumo garantijų grupes (Ragulskytė-Markovienė, 2021, p. 189; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimai):

- 1) teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijos;
- 2) teisėjo asmens neliečiamumo garantijos;
- 3) teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos;
- 4) teisėjo teisinio statuso garantijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisėjo nepriklausomumo garantijos aiškinamos kaip savarankiškos, viena kitą sąlygojančios ir nėra lyginamos su kitų valdžių arba kitų konstitucinių institutų nepriklausomumu ir laisve (Birmontienė, 2013, p. 240–241).

Kaip pažymi T. Birmontienė, Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje išskiriami tokie teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų elementai (aspektai): teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas; teisėjo asmens neliečiamumas; teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijų realumas; teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios savivalda, teismų finansinio ir materialinio techninio aprūpinimo garantijos (organizacinis nepriklausomumas) (Birmontienė, 2013, p. 241). Taigi, kaip matome, pirmieji trys elementai: teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas, teisėjo asmens neliečiamumas ir teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijų realumas, yra susiję su teisėjo (–jų) nepriklausomumo garantijomis. O paskutinė garantija – teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios savivaldos, teismų finansinio ir materialinio techninio aprūpinimo garantijos, yra susijusios daugiau su teismų sistemos nepriklausomumu.

Kiti autoriai nurodo (Masnevaitė *et al.*, 2015, p. 460), kad Konstitucinis Teismas, aiškindamas, *inter alia*, Konstitucijos 5, 109, 112, 115 str. nuostatas, formulavo plačią teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sistemos oficialiąją konstitucinę doktriną, kurioje skiriamos tokios garantijos:

- 1) teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas;
- 2) teisėjo asmens neliečiamumas;

- 3) teisėjo socialinių (materialinių) garantijų realumas;
- 4) teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, savivalda;
- 5) teismų finansinio ir materialinio techninio aprūpinimo garantijos (organizacinis nepriklausomumas).

Taigi, kaip matome, egzistuoja įvairūs teisėjų nepriklausomumo skirstymas. Teisėjo išorinio ir vidinio nepriklausomumo grupės tarpusavyje glaudžiai sąveikauja.

2. TEISĖJŲ IŠORINIS NEPRIKLAUSOMUMAS

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybai paskelbus apie nepriklausomos demokratinius pamatais sutvarkytos Lietuvos valstybės atstatymą, buvo pradėti kloti nepriklausomos valstybės nepriklausomos teismų sistemos pamatai.

Okupacinė valdžia iš karto atsisakė Lietuvos Tarybos vasario 16 d. Akto pagrindu pripažinti Lietuvos valstybę, todėl Lietuva pilna apimtimi savo valstybingumo dar neįgijo. Vokietijos politikai pradėjo brandinti idėją okupuotą Lietuvą sujungti su Prūsija ar Saksonija. Apie tai sužinojusi Lietuvos Taryba subrandino savo pasipriešinimo idėją – užmegzti ryšį su nedidele katalikiškąją vokiečių Viurtembergo žemę, pasiūlant hercogui Vilhelmui von Urachui tapti Lietuvos karaliumi Mindaugu II, t. y. paskelbti Lietuvą konstitucine monarchija.

Lietuvos Taryba parengė nutarimą pakviesti į Sostą Karalių ir Konstitucijos projektą, kurio IV skyrius buvo skirtas teisminei valdžiai, o šio skyriaus 89–92 str. buvo paskelbta, kad teisminę valdžią vykdo Karaliaus vardu nepriklausomi, tik įstatymui pavaldūs teisėjai; kad nuosprendžiai priimami ir vykdomi Karaliaus vardu; kad teisėjai skiriami iki gyvos galvos, bet įstatymu gali būti numatyta ir amžiaus riba, kurią pasiekus teisėjais išeina į poilsį; kad teisėjai gali būti pašalinami prieš jų valią visam laikui ar laikinai arba perkeliama į kitą vietą ar išleidžiami į poilsį tik teismo sprendimu ir tik dėl priežasčių, kurias numato įstatymas. Išimtį sudaro atvejai, kai pasikeičia teismų arba jų apygardų struktūra; kad teismų sudarymas ir jų kompetencija bei teisminiai procesai juose reguliuojami įstatymų (Lietuvos Konstitucijos projektas (1918)). Tačiau šis konstitucinės monarchijos sumanymas iki galo įgyvendintas nebuvo.

Pirmajame Lietuvos konstituciniame akte – 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose – apie teismus visai nebuvo užsimenama. 1919 m. balandžio 4 d. priimti antrieji Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai taip pat nieko nepasisakė apie teismus. Teismai liko nepaminėti taip pat ir Steigiamojo Seimo 1920 m. birželio 10 d. priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje.

Akivaizdu, kad tuometinė politinė valdžia neskubėjo teisiškai įtvirtinti deramą vietą teismams valstybėje (Maksimaitis, 2002a, p. 774). M. Romeris išsakė prielaidą, kad besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia sąmoningai norėjo išlaikyti teismą vyriausybės žinioje, neiškirti jo paritetinės autonominės funkcijos su atskiromis autonominėmis institucijomis (Romeris, 1937, p. 67).

Tam tikrą dviprasmiškumą įveda 1919 m. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo II skyriaus „A“ poskyrio 3 punktas, kuriame išvardijant teismus nurodyta, kad jie steigiami „Teismo valdžiai vykdyti“ (Laikinas Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas, 1919). Todėl darytina išvada, kad vis dėlto teismai buvo laikomi valdžios institucija, tačiau vykdomosios valdžios sudėtyje.

Valdžių padalijimo principas buvo įtvirtintas 1922 m. Konstitucijos 2 str., kuriame nustatyta, kad „Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas“. 1922 m. Konstitucijos V skyrius „Teismas“, kurį sudarė šeši straipsniai (64-69 str.), buvo skirtas teisminei valdžiai. Šie straipsniai nėra išskirtiniai savo turiniu, tačiau svarbiausia yra pats jų įtraukimas į Konstituciją atskiru skyriumi. Taip pirmą kartą Lietuvos konstitucingumo istorijoje ryškiai parodyta, kad Teismas kartu su Seimu ir Vyriausybe yra viena iš valstybės valdžių (Žalimas, 2017, p. 85). Tačiau D. Žalimas pažymi, kad nors 1922 m. Konstitucijoje ir buvo įtvirtintas valdžių padalijimo principas, jam veiksmingai įgyvendinti trūko deramai subalansuotos valdžių galių pusiausvyros, stabdžių ir atsvarų sistemos (Žalimas, 2017, p. 85, 86).

XX a. tarpukario teisininkas, advokatas, politikas ir Seimo narys Antanas Sugintas rašė: "Nuošaliai nuo Seimo ir nuo Vyriausybės, t. y. Valstybės Prezidento ir Ministerių Tarybos stovi Konstitucijos įstatyme Teismo valdžia, kuri yra nepriklausoma nuo Seimo ir nuo Vyriausybės; Teismo nepriklausomybė yra būtina sąlyga įstatymų tikrai prasmei suprasti, ją vykinti" (Sugintas, 1924, p. 28).

Tačiau buvo išreiškiama ir priešinga nuomonė, nepritarianti teismo išskyrimui į atskirą valdžią. Taip 1925 m. P. V. Raulinaitis rašė "kai kurie teoretikai nori, kad galios būtų griežtai išskirtos ir teismas pripažintas trečiąja teisiąja galia, bet mums atrodo, kad geriausiai bus teismui užleistas tam tikrą savistovią teismo funkciją, o patį teismą priskyrus, teoretiniu žvilgsniu, prie vykdomosios galios" (Raulinaitis, 2019, p. 186).

Kaip jau minėta šiame darbe, išorinis teisėjų nepriklausomumas – tai draudimas bet koku būdu pašaliniams asmenims kištis į teisėjo veiklą vykdamą teisingumą ir teisėjo pareigą nagrinėjant bylą vadovautis tik įstatymu (Nekrošius, 2001, p. 46).

2.1. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1918 m. iki 1933 m.

1918 m. lapkričio 28 d. Valstybės Taryba, iškart po Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių, skubos tvarka priėmė Laikinąją Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą. Teismus reikėjo steigti kuo greičiau, duodant jiems bent laikiną teisinę bazę (Bumblys, 2008, p. 33).

Kaip minėta, valdžių padalijimo principas buvo įtvirtintas 1922 m. Konstitucijos 2 str., kuriame nustatyta, kad „Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas“. 1922 m. Konstitucija formaliai įtvirtino visus esminius europietiškosios demokratijos ir teisinės valstybės principus: įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismų valdžios atskyrimą.

Tačiau Konstitucija daugiausiai valdžios suteikė Seimui. Taip į jaunos demokratinės valstybės parlamentarų politinės kompetencijos rankas buvo atiduota itin didelės koncentracijos politinė galia. Nuo parlamentarų valios priklausė ne tik įstatymų kokybė ar šalies įstatymų visuma, bet ir teismų darbas (Kasparavičius, 2006, p. 53).

Mūsų nagrinėjamai temai aktualūs 1922 m. Konstitucijos 64 ir 65 str. Juose buvo suformuluotos trys šia prasme svarbios teisės normos: 1) teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu; 2) teismo sprendimai daromi Respublikos vardu; 3) keisti ar naikinti teismo sprendimus gali tik teismas.

Taigi, šiomis nuostatomis 1922 m. Konstitucija tik formaliai apsaugojo teismo veiklą nuo bet kokio poveikio ir pabrėžė, kad teismas savo veikloje atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali paveikti teismo veiklos rezultatų (Maksimaitis, 2002a, p. 776). Šios nuostatos buvo pakartotos ir 1928 m. Konstitucijoje. Tačiau nei 1922 m., nei 1928 m. Konstitucijose tiesiogiai žodžiai "teisėjo (ar teismo) nepriklausomumas" nevartojami ir nebuvo užsiminta apie priemones, užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio neįmanoma realizuoti deklaruojamas taisykles.

D. Žalimas pažymi, kad apie tai, kad 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintas Teismo nepriklausomumo principas, sprendžiame iš kelių nuostatų: 64 straipsnio, kuriame nustatyta, kad Teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu Respublikos vardu, ir 65 straipsnio 1 dalies, pagal kurią Teismo sprendimai gali būti keičiami ar naikinami tik Teismo (Žalimas, 2017, p. 86).

A. Sugintas pažymi jog tai, kokią reikšmę teikė teismui Steigiamasis Seimas, matyti ir iš to, kad iš pradžių Konstitucijos komisijos paruoštame 1922 m. Konstitucijos projekte buvo §67, kur

buvo pasakyta, kad "Teismas nepriklausomas", bet Steigiamojo Seimo priimtoje Konstitucijoje šitas § [paragrafas] visai išmestas (Sugintas, 1924, p. 31). Kitas XX a. tarpukario teisininkas, politikas ir Seimo narys Antanas Tumėnas savo kalboje Steigiamajame Seime pažymėjo, kad teismas pastatytas ne kaip atskira valstybės valdžia su nepriklausoma nuo kitų valdžių kompetencija, bet pastatytas „nuošaliai“, net be paviršutinių nepriklausomybės žymių (Sugintas, 1924, p. 30).

1918 m. Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme labai trūko pamatinių nuostatų apie teismus, turėjusių užtikrinti teismų veiklos savarankiškumą ir teisėjų nepriklausomumą. Teisėjų statusą, teismų veiklos organizavimą, kompetenciją ir jurisdikciją, Konstitucija nurodė nustatyti įstatyme. Tačiau toks įstatymas buvo priimtas tik 1933 m., o Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas galiojo ilgokai ilgiau nei planavo įstatymo autoriai – ne keletą, o 15 metų.

Šiuolaikinės Lietuvos teisės doktrina, teisinis reguliavimas ir praktika orientuojasi į tai, kad teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi nuo kitų valstybės valdžios institucijų, pareigūnų, politinių partijų, politinių ir visuomeninių organizacijų ir kitų asmenų. O teisėjai klauso tik įstatymų, ir vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi nuo proceso dalyvių, teismų administracijos, kitų teisėjų, valstybės valdžios institucijų, pareigūnų bei kitų asmenų. Teisėjams negali būti daromas joks politinis, ekonominis, psichologinis, socialinis spaudimas ar kitoks neteisėtas poveikis, kuris galėtų turėti įtakos jų sprendimams.

Lietuvos valstybei atsikuriant, teisininkų labai stokota. XX a. pradžios teisininkas, vienas pirmųjų nepriklausomos Lietuvos taikos teisėjų, Rapolas Skipitis, apie tuometinę padėtį rašė, kad "nepriklausomos valstybės teisingumo aparatui sukurti jau pirmaisiais valstybės egzistavimo metais reikėjo ne mažiau kaip 400 teisininkų (Skipitis, 1967 cituota Žiemelis, 2006, p. 67). O pirmasis Lietuvos teisingumo ministras P. Leonas pradžioje savo žinioje teturėjo apie 20 lietuvių teisininkų, maždaug kita tiek Lietuvoje gyvenusių kitataučių teisininkų dažniausiai nemokėjo lietuviškai kalbėti, juolab – rašyti (Maksimaitis, 2002b, p. 421).

Kaip minėta, nepriklausomybės pradžioje Lietuvoje labai trūko išsilavinusių teisėjų. Dalis teisėjų nelietuvių kilmės, nemokėjo lietuviškai kalbėti ir rašyti. M. Maksimaitis daro prielaidą, jog tikėtina, kad Lietuvos valdžia negalėjo pasikliauti teismu ir neturinčiais patenkinamos kvalifikacijos teisėjais. Valdžia galėjo būti nusistačiusi, bent kol organizuojami teismai ir ieškoma

pretendentų į teisėjus, išlaikyti sau priklausomą teismo padėtį (Maksimaitis, 2002a, p. 774). Iš esmės galime daryti išvadą, kad teismai tuomet buvo likę vykdomosios valdžios sudėtyje.

Nors 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijos formaliai apsaugojo teismo veiklą nuo bet kokio poveikio ir pabrėžė, kad teismas savo veikloje atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali paveikti teismo veiklos rezultatų. Tačiau sutiktina su M. Maksimaičiu, kuris teigia, kad "nei galiojusios Lietuvos konstitucijos, nei senasis Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas nebuvo pasirūpinę apdrausti teismą nuo galimo tiesioginio politinės galios institucijų ar administracijos poveikio, atveriamo valdžios nuožiūra vykdomu teisėjų paaukštinimu ir baudimu, perkėlimu ir atleidimu". Naujasis Teismų santvarkos įstatymas tokias teisėjų nepriklausomumui gresiančias galimybes mėgino riboti.

Šiuolaikinės Lietuvos teisės doktrina, teisinis reguliavimas ir praktika orientuojasi į tai, kad teisėjų įgaliojimų pastovumas ir teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas priskiriami prie teisėjų išorinio nepriklausomumo.

Iki 1922 m. nei Konstitucijose, nei 1919 m. Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme nebuvo numatyta normų apsaugoti teismą nuo galimo tiesioginės politinės galios institucijų ar administracijos jam poveikio. Kaip nustatė įstatymas, taikos teisėjus skyrė ir šalino teisingumo ministras, o apygardos teismų ir Vyriausiojo tribunolo pirmininkus ir narius, teisingumo ministro siūlymu – kolektyvinis valstybės vadovas – Valstybės tarybos Prezidiumas (Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas, 1919). Kai Valstybės tarybos prezidiumą pakeitė išrinktas Respublikos Prezidentas, ši funkcija perėjo pastarajam (Maksimaitis, 2002b, p. 422, 423). Iš esmės valdžia turėjo pilną diskreciją savo nuožiūra teisėjus paaukštinti, perkelti ar atleisti. Kaip nurodo M. Maksimaitis, tokia tvarka (ypač įstatymo neribojamas teisėjų šalinimas) buvo visiškai suprantama, kadangi teismo darbuotojais pasitaikydavo paskirti atsitiktinius asmenis, o bylų nagrinėjimo kokybė dažnai diletantiška, nesugebant taikyti įstatymų (Maksimaitis, 2002a, p. 775). P. V. Raulinaitis 1925 m. rašė, kad teisėjai yra skiriami ir gali ir yra atleidžiami iš tarnybos. Kad taikos teisėjų, apygardos teismų, taip ir vyriausiojo Tribunolo faktinė padėtis priklauso nuo savo vyresnybės. Kad Seimas gali rasti visada būdų nuo nepatenkinamo ar per drąsaus teisėjo nusikratyti (Raulinaitis, 2018, p. 200).

XX a. tarpukaryje vyko diskusijos ar teisėjai turi būti skiriami ar renkami. Kaip antai, V. Mačys laikėsi nuomonės, kad "vargiai visados teisėjais renkami geriausi ir ištikimiausi žmonės". Dažniausiai renkami žmonės landūs ir apsukrūs; vieno rinkiko paprašo, kitą vaišina; trečiajam ką

prižada; kitą paperka; į teisėjo vietą jie žiūri, kaip į galimybę kelis metus pasipelnyti ir mažiau gėdisi imti kyšius. Skirtasai teisėjas žiūri į savo vietą, kaip į gyvenimo lėšų šaltinį, brangina savo vietą ir stengiasi vengti blogų darbų. Rinkimų metu eina partijų kova; jei vienai partijai pasiseks išrinkti savo kandidatą, tai kitos partijos juo nepasitikės ir apšmeiš jį; visai nepatogu statyti teisėją tokion padėtin; sunku bus ir teisėjui teisti tie žmonės, kurie rinkimų metu ėjo prieš jį ir gal jį šmeižė. Toliau rinkimų sistema verčia teisėją atsižiūrėti į savo partijos žmonių ir ypač į partijos įtakingų žmonių bylas; tas dalykas kartais verčia teisėją iškrypti iš tiesos kelio. Skiriamieji teisėjai neturi tokios priedermės, dažniausiai jie nepriklauso jokiai partijai ir šiuo atžvilgiu turi laisvas rankas ir sąžinę (Mačys, 1922, p. 43).

Taip pat reikėtų pažymėti, kad socialdemokratai, pasisakydami už "teismų nepriklausomybę" ir nuo vyriausybės, ir nuo Seimo, siekė, kad teisėjai "būtų liaudies renkami ir jos mainomi". Socialdemokratų požiūriu, ši nuostata kyla "iš liaudies suverenių teisių" ir teisėjų rinkimas turi liaudžiai priklausyti. Istoriografijoje išsakytas vertinimas, kad "tokį kategorišką LSDP frakcijos požiūrį į teismų organizaciją nulėmė ne vien socialdemokratijos bendrosios politinės nuostatos bei ideologinė doktrina, bet ir baimė, kad jie netaptų Seimo daugumos teismais, priklausomais nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios" (Mitrulevičius, 2010, p. 100, 101).

Apie 1924 m. buvo parengtas didelės apimties (sudarytas iš 234 straipsnių) įvairiapusiškai reglamentuojančio teismų sistemą ir jos veiklą naujo Teismų sutvarkymo įstatymo projektas. Projektas numatė išsaugoti teisėjų skyrimą, kolegialių teismų teisėjus skirti turėjo Respublikos prezidentas, nuovadų teisėjus – teisingumo ministras. Tam tikras vaidmuo šiame reikale – parinkti pretendentes teisėjų vietoms užimti – buvo numatytas patiems teismams. Teisėjai be jų prašymo galėjo būti iš tarnybos atleidžiami arba be sutikimo perkelti į kitą vietą tik per mėnesį nuo paskyrimo nepradėję tarnybos, taip pat ilgiau nei metus sergantys, nubaustieji teismo arba, Senato Vyriausiajai drausmės komisijai nutarus, „aiškiai netikę savo pareigoms“. Tačiau šis projektas įstatymiškai nebuvo įtvirtintas (Maksimaitis, 2013, p. 83, 384).

Vienas iš šiuolaikinio išorinio teisėjo nepriklausomumo principo reikalavimų, tai apribojimas papildomam darbui ir veiklai ne teisme, kad teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse. Jis taip pat negali gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje.

Tačiau pradžioje, paskelbus nepriklausomą Lietuvos valstybę ir sukūrus teismus, trūko teisėjo pareigas eiti tinkamo išsilavinimo žmonių, vienam asmeniui tekdavo eiti dvejus (taikos teisėjo ir teismo tardytojo) pareigas. Teisėjų trūkumas buvo didelė teismų problema. 1924 m. buvo pataisytas Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas. Įstatymo pataisa numatė galimybę trūkstant teisėjų į posėdžius apygardos teismuose pasikviesti žemesniųjų instancijų teisėjus, teismo tardytojus ir prisiekusiuosius advokatus, o Vyriausiajame Tribunole – apygardos teismų teisėjus ir prisiekusiuosius advokatus tų teismų teisėjų funkcijoms atlikti. Įstatymas sulaukė advokatų pasipiktinimo ir kritikos. Teisėjų trūkumo problema buvo sprendžiama primetant kitų teisinių profesijų atstovams, pvz. advokatams, svetimais pareigas (Bumblys, 2008, p. 38).

Esant sunkioms ekonominės gyvenimo sąlygoms, dauguma teismo darbuotojų ieškojo papildomo uždarbio. Beveik visi teismo teisėjai dirbo dar ir juriskonsultais privačiuose bankuose arba valdžios įstaigose ir gaudavo atlyginimą už dvi tarnybos vietas. Tik 1924 m. Teisingumo ministras teismo darbuotojams uždraudė turėti dvi tarnybos vietas (Vilbikas, 2018, p. 35). Taigi, įdomumą sudaro tai, kad tuo pačiu laikotarpiu (apie 1924 m.) žemesnio teismo teisėjas ar prisiekęs advokatas galėjo būti laikinai pakviestas padėti teismui spręsti bylas, o tuo pat metu, teisėjui buvo uždrausta dirbti kitą darbą ne teisme. Ir vienu, ir kitu atveju, manyčiau, kad toks skirtingų teisinių profesijų derinimas prieštarauja teisėjų nepriklausomumo principui. Analogiška išvadą daro ir J. Machovenko su H. Šinkūnu, pažymėdami, kad visa tai prieštaravo valdžių padalijimo ir teismų nepriklausomumo principams, tačiau buvo priimta kaip neišvengiama ir laikina tvarka (Machovenko *et al.*, 2019, p. 281).

Kaip minėta šio magistro darbo I dalyje, teisėjų finansinės ir socialinės garantijos, organizacinis ir techninis aprūpinimas, priskiriami prie teisėjų išorinio nepriklausomumo. Valstybė privalo užtikrinti teismų ir teisėjų finansinį nepriklausomumą nuo kitų valstybės valdžios institucijų ir pareigūnų sprendimų. Valstybė finansinėmis ir organizacinėmis techninėmis priemonėmis užtikrina tinkamas teisėjų ir teismų darbo sąlygas.

XX a. nepriklausomo Lietuvos pradžioje valstybės finansavimas buvo nepakankamas, jog taikos teismai dirbtų efektyviai. Teisėjų darbo užmokestį nustatė 1920 m. balandžio 27 d. Algų nustatymo centralinių ir vietos įstaigų valdininkams įstatymas. Teismo išlaikymas priklausė valstybės išdui. 1922 m. balandžio 8 d. buvo priimtas naujas, detalesnis Valstybės tarnautojų atlyginimų įstatymas. Šis teisės aktas nustatė ne tik pagrindinės algos mokėjimą, bet taip pat skyrė vaikų priedą (Vilbikas, 2018, p. 32, 34).

Siekiant pritraukti daugiau teisininkų dirbti teismuose, stengiantis sudaryti konkurenciją didesnę atlyginimą žadančiai advokatūrai, teismo tarnautojams Seimas 1924 m. nustatė specialias atlyginimų kategorijas (Maksimaitis, 2002b, p. 422). Įstatymai nustatė ir įvairius priedus: aukštojo mokslo, švenčių, trimetį priedą už išstarnautus metus, vaikų. O taip pat įstatymai nustatė ir teisėjų būtinų išlaidų apmokėjimą: būsto nuoma, elektra, kuras, kelionpinigiai ir dienpinigiai (Vilbikas, 2018, p. 32, 33).

2.2. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1933 m. iki 1940 m.

Kaip minėta, 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijose žodžiai "teisėjo (ar teismo) nepriklausomumas" nevartojami. Šių konstitucijų nuostatos formaliai apsaugojo teismo veiklą nuo bet kokio poveikio ir pabrėžė, kad teismas savo veikloje atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali paveikti teismo veiklos rezultatų.

"Numirus" 1924 m. Teismų sutvarkymo įstatymo projektui, po kiek laiko – 1930 m. Valstybės Taryboje buvo parengti "Teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai", kuriuos 1930 m. kovo 3 d. aprobavęs Ministrų Kabinetas pavedė naujo įstatymo rengimą tęsti jų pagrindu. 1933 m. buvo priimtas ir paskelbtas išsamus (jame 488 str.) Teismų santvarkos įstatymas, kuris naujai reglamentavo teismų sistemą, kompetenciją, posėdžių vedimo tvarką, teisėjų statusą, teismo tardytojų, prokurorų ir jų padėjėjų bei advokatų teisinę padėtį.

1938 m. Lietuvos Konstitucijos 129 str. jau tiesiogiai nustatoma, kad "Teismas daro teisingumą; Savo veikmenį atlikdamas, Teismas yra nepriklausomas". Taip pat nustatyta, kad "Teismas sprendžia Lietuvos Respublikos vardu; Teismo sprendimas gali būti keičiamas ar naikinamas tik įstatymo nustatyta tvarka; Teismų santvarka ir teiseną nustatoma įstatymu". Teismo nepriklausomumo nuostatos, išreiškiančios vieną svarbiausių demokratiškų teismų organizacijos ir veiklos principų, atsiradimas Konstitucijoje yra vertas ypač daug dėmesio, prisimenant, jog iš jos projekto, galima sakyti, tik paskutiniu momentu buvo pašalinta priešinga nuostata – apie teismą, savo valdžią vykdančią Prezidento „viršesnume“ (Maksimaitis, 2017, p. 80).

Kaip minėta, šiuolaikinės Lietuvos teisės doktrina, teisinis reguliavimas ir praktika orientuojasi į tai, kad teisėjų įgaliojimų pastovumas ir teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas priskiriami prie teisėjų išorinio nepriklausomumo.

1933 m. priimtas Teismų santvarkos įstatymas pagaliau nustatė keletą visuotinai pripažintų priemonių, kuriomis paprastai stengiamasi teismą apdrausti nuo politinės galios institucijų poveikio (Maksimaitis, 2002a, p. 778).

1933 m. Teismų santvarkos įstatyme mėginta riboti grėsmes teisėjų nepriklausomumui. Teisėjų rinkimo institutas įvestas nebuvo. Reglamentuojant teisėjų nepriklausomumą, įstatyme buvo nustatyta, kad visus be išimties teismų sistemos grandžių teisėjus skiria Respublikos Prezidentas Teisingumo ministro teikimu. Su naujuoju Teismų santvarkos įstatymu, teismų sistema įgavo daugiau teisių skiriant teisėjus. Kaip antai, kandidatus į apygardos teismų bei Apeliacinių rūmų teisėjus galėjo siūlyti atitinkamo teismo visuotinis susirinkimas. Kandidatai buvo pristatomi teisingumo ministrui, kuris toliau jau savo nuožiūra atrinkdavo pasiūlytus kandidatus arba ne iš šių kandidatų, ir su atitinkamomis atestacijomis pateikdavo juos Respublikos Prezidentui (Maksimaitis, 2002b, p. 422).

Teisėjo perkėlimas tai pat buvo ribotas. Tam, kad perkelti teisėją į kitą tarnybos vietą, įstatymas reikalavo, kad perkeliamašis teisėjas duotų tam sutikimą. Perkelti teisėją į kitą tarnybos vietą be sutikimo galima buvo tais atvejais, kai jis dar nebuvo atidirbęs teisėju 3 m. arba kai jį reikėjo perkelti „dėl teisingumo darymo naudos ar dėl teisėjo vardo orumo“. Į žemesnę vietą teisėjas be jo sutikimo galėjo būti perkeltas tik Teisėjų drausmės teismo sprendimu.

Teisėjų drausminės atsakomybės klausimas buvo sutelktas pačių teisėjų rankose. 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme buvo numatyta, kad teisėjai drausmės tvarka atsako specialioje institucijoje – Teisėjų drausmės teisme, kurį sudarė Pirmininkas (Vyriausiojo Tribunolo Pirmininkas) ir 4 Vyriausiojo Tribunolo teisėjai, kasmet renkami Vyriausiojo tribunolo susirinkime.

Sutinkamai su įstatymu, teisėjas iš tarnybos atleidžiamas tik jam pareiškus savo sutikimą. Be sutikimo teisėjas galėjo būti atleidžiamas tik esant vienai iš šių 5 aplinkybių:

- 1) nustatytu laiku be pateisinamos priežasties neatvykęs į paskirtą teisėjo vietą;
- 2) netekęs Lietuvos pilietybės;
- 3) paskelbtas neišsimokančiu skolininku;
- 4) teismo sprendimu uždėjus jam globą;
- 5) nesugebantis eiti teisėjo pareigų dėl ligos.

Visais atvejais teisėjus atleisdavo Respublikos Prezidentas teisingumo ministro teikimu.

Visų grandžių žemesniųjų teismų veiklą prižiūrėjo aukštesnieji teismai, o visų teismų priežiūra pavesta teisingumo ministrui.

Lietuvos teisės moksle yra išreikšta pozicija, kad anuomet Lietuvos teismams pavyko tapti patikima aukštos kvalifikacijos ir moralės institucija, pasižymėjusia "aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareigingumu. Labai šviesus tuometinės nepriklausomos Lietuvos požymis buvo tas, kad visuomenei jau buvo išnykus net mintis, jog teismą galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų nenustatytu keliu" (Maksimaitis, 2002a, p. 777, 778). Tačiau J. Machovenko daro išvadą, kad 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas detalizavo teismų teisinį reguliavimą, bet nepašalino kai kurių rimtų trūkumų. Nepavyko ir patikimai užtikrinti teisėjų nepriklausomumo. Vykdomoji valdžia akivaizdžiai turėjo per daug įgaliojimų teisėkūros ir jurisdikcijos srityse (Machovenko, 2009, p. 29).

Kaip minėta, vienas iš šiuolaikinio išorinio teisėjo nepriklausomumo principo reikalavimų, tai apribojimas papildomam darbui ir veiklai ne teisme, kad teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse. Jis taip pat negali gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje. Pagal 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą teisėjui buvo draudžiama dirbti kitą darbą, išskyrus mokslinį ir teisės mokslo dėstymą.

A. Vilbiko nuomone, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas laikytinas tikrai tobulu ir savo turiniu, ir forma teisės aktu. Jame sugebėta realizuoti geriausias nacionalines ir pasaulio teismų sutvarkymo tradicijas (Vilbikas, 2018, p. 66).

Tačiau P. Leonas apibendrinamas tam tikras Lietuvos teismų santvarkos įstatymų normas, padarė išvadą, kad įstatymas „neapsaugoja teisėjo tarnybos pastovumo ir savarankiškumo“ (Leonas, 1936 cituota Ažubalytė *et al.*, 2013, p. 222).

3. TEISĖJŲ VIDINIS NEPRIKLAUSOMUMAS

Profesinis teisėjo vaidmuo suponuoja ypatingą jo statusą visuomenėje ir reikalauja iš žmogaus atitinkamo teisinio išsilavinimo, kompetencijos, gyvenimiškos patirties, tam tikrų moralinių ir etinių savybių.

Kaip minėta šiame darbe, vidinis teisėjo nepriklausomumas – tai konkretaus teisėjo pažiūrų, įsitikinimų ir moralinių vertybių visuma, garantuojanti nešališką bylos nagrinėjimą ir negalimumą lemti jo vykdomo teisingumo turinio (Nekrošius, 2001, p. 46, 47).

Teisininkui, siekiančiam pamatinės (ne tik teisinės) vertybės – teisingumo, sunku priimti socialiai bendrą moralinį sprendimą, nes jis gali būti nesuderinamas su asmeninėmis nuostatomis, o moralinės nuostatos prieštarauti teisinėms, ir atvirkščiai. Teisės įkūnijamos vertybės yra persmelktos takoskyros tarp individo pripažįstamų ir visuomenės deklaruojamų normų (Ruzgytė, 2017, p. 124). E. Ruzgytė pažymi, kad dabartinėje filosofijoje moralės terminas vartojamas ir tapatinamas su etikos terminu. Bendrosios moralinės nuostatos apima įvairius gyvenimo santykius: asmeninius, visuomeninius ir profesinius. Poreikis profesionaliai spręsti moralinius klausimus skatina etikos plėtrą. Profesinė etika yra artima visuomeninei arba etikai bendrąja prasme (Ruzgytė, 2017, p. 126). Teisinėje valstybėje teisėjas yra tarsi moralės puoselėtojas, jis Konstitucijos ir įstatymų yra įpareigotas tiek teisiškai, tiek morališkai siekti tiesos ir vykdyti teisingumą.

3.1. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1918 m. iki 1933 m.

Šiuolaikinės Lietuvos teisės doktrina ir teisinis reguliavimas nustato teisėjui reikalavimus dėl išsilavinimo. Savaimė suprantama, kad teisėjais gali būti skiriami tik atitinkamą nustatytą teisinį išsilavinimą turintys ir išlaikę teisėjo egzaminą asmenys.

Kaip jau minėta, Lietuvos valstybei atsikuriant, teisininkų labai stokota. Teisininkų trūkumo priežastys buvo įvairios. 1832 m. Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I įsaku buvo uždarytas Vilniaus universitetas. Todėl daugiau nei 85 m. nebuvo galimybių savo krašte siekti teisinio išsilavinimo. Na o teisinio išsilavinimo siekis užsienyje (tame tarpe toje pačioje Rusijoje) reikalavo didelio pasišventimo ir materialinių išteklių. Po I Pasaulinio karo dalis emigravusios inteligentijos grįžo iš Rusijos į Lietuvą ir galėjo papildyti specialistų gretas, tačiau aukštąjį teisinį išsilavinimą

turėjo vos trečdalis teismo darbuotojų, dar 12 proc. darbuotojų teisės mokslus buvo ėję, bet dėl įvairių priežasčių (tame tarpe karo) nebaigė (Maksimaitis, 2002b, p. 421). Todėl konkrečių kvalifikacinių reikalavimų teisėjams net negalėta kelti: Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas tenkinosi nurodydamas turint būti tik „kiek galint žiūrima“, kad skiriamieji atitiktų rusų valdžios įstatymuose nustatytus reikalavimus (Maksimaitis, 2013, p. 378).

Tikriausiai būtent dėl teisininkų stokos, 1919 m. Teismo kandidatų įstatymas nustatė, kad teismo darbininkams, ypač taikos teisėjams ir teismo tardytojams ruošti, apygardų teismuose yra priimami teismo kandidatai, kurie išėję vidurinės mokyklos mokslą, gerai moką lietuvių kalbos žodžiu ir raštu ir turi ne mažiau kaip 20 metų amžiaus. Tačiau bendrasis apygardos teismo susirinkimas, pasiūlius teismo pirmininkui, gali priimti kandidatais ir mažesnio mokslo žmones (Teismo kandidatų įstatymas, 1919). Iš esmės į teismų teisėjų trūkumo problemos šalinimą buvo įtraukti patys teismai. 1919 m. Teismo kandidatų įstatymas leido prie apygardų teismų įsteigti teismo kandidatų instituciją, kuri buvo skirta taikos teisėjams, teismo tardytojams ir kitiems teismo pareigūnams rengti. Teismo kandidatai per vienerius–dvejus metus atliko praktiką pas taikos teisėjus, tardytojus, valstybės gynėją ar jo padėjėjus, apygardos teismo raštinėje ir pasirengę teoriškai ir išlaikę egzaminus, galėjo būti paskirti į laisvus taikos teisėjo etatus (Maksimaitis, 2002b, p. 421).

A. Vilbikas rašo, kad 1920 m. Kauno apygardos teisme buvo parengta 20 kandidatų. O 1922 m. statistinės žinios apie teismo kandidatų išsimokslinimą rodo, kad daugelis jų net nestudijavo jokių teisės mokslų: iš 32 teismo kandidatų tik trys buvo juristai, 16 baigusių gimnaziją, 13 asmenų turintys žemesnį nei gimnazijos mokslą (Vilbikas, 2018, p. 31, 47).

P. V. Raulinaitis 1925 m. yra rašęs, kad juridiniu išsilavinimo žvilgsniu mūsų teisėjams dar daug daug reikia pridėti, nes jų kai kurie nėra net ėję juridinių mokslų (Raulinaitis, 2018, p. 200).

Kaip minėta, apie 1924 m. buvo parengtas didelės apimties (sudarytas iš 234 straipsnių) įvairiapusiškai reglamentuojančio teismų sistemą ir jos veiklą naujo Teismų sutvarkymo įstatymo projektas. Projektas numatė, kad teisėjais galėjo būti naujai skiriami tik turintys aukštojo mokslo cenzą asmenys. Neturintiems šio cenzo, bet jau dirbantiems teisėjais, numatyta leisti darbą tęsti, bet jiems neturėjo būti taikomos teisėjams nustatomos garantijos, jie galėjo būti atleisti bendra valstybės tarnautojams tvarka: viltasi, jog netrukus būsią pakankamai baigusių universitetą teisininkų ir „tada nebus tikslo laikyti teismuose žmones be aukšto mokslo cenzo, išskyrus atvejus,

kai jie parodys, jog savo patirtimi ir išsilavinimu pilnai tinka pavestoms pareigoms“ (Maksimaitis, 2013, p. 384).

Teisėjams keliami ir itin dideli etinio bei moralinio pobūdžio reikalavimai: jų reputacija turi būti nepriekaištinga; teisėjo elgesys – tiek susijęs su tiesioginiu pareigų atlikimu, tiek su jo veikla, kuri nėra susijusi su jo pareigomis, – neturi kelti abejonių dėl jo nešališkumo ir nepriklausomumo; teisėjas savo pareigas atlikti, taip pat elgtis turi taip, kad savo poelgiu nepažemintų teisėjo vardo.

M. Romeris akcentavo, kad „teisinėje valstybėje yra svarbu gerai sutvarkyti teismai ir turėti rimti teisėjų kadrai“ (Romeris, 1925, p. 13).

V. Mačys rašė, kad "mums visiems <...> reikia turėti akivaizdą idealinį teisėjas ir ruošti sąlygas, kuriuose mūsų teisėjai galėtų artintis prie savo idealo, bet nesitraukti nuo jo" (Mačys, 1922, p. 44).

Tačiau pradžioje teisingumo ministras, aplinkybių verčiamas, kvietė ir skyrė teisėjais specialiai tam nepasirengusius žmones. Tad galima suprasti, jog dažnai byla buvo nagrinėjama diletantiškai, nesugebant taikyti įstatymų. Teisingumo ministras galėjo guostis tik tuo, jog padarytas klaidas ištaisys aukštesnioji teisminė instancija. Svarbiausia jis reikalavo sąžiningo požiūrio į darbą. Tačiau ir tai pasiekti nebuvo lengva (Maksimaitis, 2002a, p. 775).

Vienas pirmųjų nepriklausomos Lietuvos teisėjų Pelikšas Bugailiškis kalbėjo: "Temidės Rūmuose ne vieta žmonėms, kurių sąmonę nustelbia pašaliniai motyvai prieš teisės imperatyvus; ne vieta ir tiems, kurie vaduojasi ne savo teisine sąžine, bet tų ar kitų visuomeninių grupių nusistatymu ar direktyvomis, kurie daugiau gimę yra gaudyti stipresnių visuomeninių bei politinių vėjų kryptį ar pataikauti įtakingųjų asmenų norams, negu žiūrėti į įstatymų lentą". P. Bugailiškis pabrėžė vadovavimosi įstatymu ir savo sąžine svarbą teisėjo darbe, nes jau tais laikais pasitaikydavo įvairių bylų neišnagrinėjimo, vilkinimo atvejų (Vilbikas *et al.*, 2016, p. 25).

Kaip minėta, teisėjų drausminės atsakomybės klausimas buvo sutelktas pačių teisėjų rankose. 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme buvo numatyta, kad teisėjai drausmės tvarka atsako specialioje institucijoje – Teisėjų drausmės teisme, kurį sudarė Pirmininkas (Vyriausiojo Tribunolo Pirmininkas) ir 4 Vyriausiojo Tribunolo teisėjai, kasmet renkami Vyriausiojo tribunolo susirinkime. Tuometinis teisėjas P. Bugailiškis kalbėjo: "<...> kiekvienam iškrypimui iš teisingumo kelio turi būti pastatyta griežta ir stipri atspara". Gavęs pasiūlymą iškelti teisėjui drausmės bylą, teismas arba nutardavo ją iškelti, arba pasiūlymą atmesdavo. Taigi teisininkų,

teisėjų etika ir drausmė ir prieš šimtmetį buvo suvokta kaip vienas pagrindinių teismų veiklos principų (Vilbikas *et al.*, 2016, p. 26).

V. Mačys apie teisėjo darbą rašė: "dėl darbo esmės teisėjai turi būti valstybės įstatymų žinovai be to, teisėjui tenka būti ir psichologo rolėje: teisėjas turi dalyką su žmonėmis, kurie dalyvauja byloje kaip šalys arba liudininkai; tiek šalys, tiek liudininkai tyčia ar netyčia sako neteisybę, slepia teisybę, o teisėjas privalo ją rasti. Gerai išsilavinęs teisėjas, sprenddamas bylą ir sutikęs kokį įstatymų nenumatytą gyvenimo įvykį, vadovaujasi analogija, manomojo taikinti straipsnio motyvais, bendra įstatymo dvasia ir čia randa išeitį". Kaip pažymėjo pirmoji XX a. tarpukario teisėja Elena Jackevičaitė: „Teisme maža vietos sentimentalizmui, bet širdies jautrumą labai galima pritaikyti“ (Sagatienė, 2016, p. 23).

3.2. Teisėjų nepriklausomumo problemų sprendimas nuo 1933 m. iki 1940 m.

Kaip minėta, teisėjui keliami aukšti išsilavinimo reikalavimai. Teisėjais gali būti skiriami tik atitinkamą nustatytą teisinį išsilavinimą turintys ir išlaikę teisėjo egzaminą asmenys.

Per dešimt metų Lietuvos universiteto Teisių fakulteto veiklos laikotarpį, aukštuosius teisės mokslus Lietuvoje baigė tikrai nemažai žmonių – per pusė tūkstančio specialistų (Maksimaitis, 2018, p. 96). Todėl 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme jau turėta pagrindo teismų darbuotojams kelti kur kas didesnius reikalavimus. Pagal šį įstatymą, teisėjais galėjo tapti piliečiai, kuriems suėjo 25 m. ir turintys aukštąjį išsimokslinimą. Be to, apylinkės teismo teisėjais skiriami asmenys turėjo būti ne mažiau kaip 2 m. išstarnavę teismo kandidatais, išlaikę nustatytus egzaminus ir po to bent 1 m. teisme ėję sekretoriaus ar panašias pareigas. Apygardos teismo teisėjas turėjo būti ne mažiau kaip 3 m. dirbęs apylinkės teisėju. Apeliacinių rūmų ir Vyriausiojo tribunolo nariams reikėjo atitinkamai 3 ir 6 m. apygardos teismo teisėjo stažo. Dar didesni reikalavimai buvo keliami visų teismų pirmininkams. Teisėjais negalėjo būti asmenys, kuriems teismo sprendimu atimtos teisės, kurie paskelbti neišsigalinčiais skolininkais ir kt. (Maksimaitis, 2002b, p. 422).

Įgyvendinant 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą, teisėjų sudėtis stabilizavosi, teismo darbuotojai tapo labiau kompetentingi.

Kaip minėta, teisėjams keliami ir itin dideli etinio bei moralinio pobūdžio reikalavimai. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas įtvirtino aukštus tiek moralinius, tiek profesinius reikalavimus norintiems tapti teisėjais. Įstatymas nustatė, kad teisėjas turi turėti autoritetą, pasitikėjimą,

reikiamas moralines savybes, būti profesionalas, turėjo būti nebausti už garbę žeminančius pažeidimus ir būti nepriekaištingos reputacijos (Vilbikas, 2018, p. 60, 61).

IŠVADOS

1. Teisėjų nepriklausomumo principas kyla iš valdžių padalijimo principo. Tačiau reikia suvokti, kad negali būti teisėjų nepriklausomumo be teismų nepriklausomumo, ir atvirkščiai. Lietuvos Konstitucinis teismas pakankamai plačiai išplėtojo teisėjų ir teismų nepriklausomumo sampratą ir nepriklausomumo garantijas. Teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas yra vienas iš esminių demokratinės valstybės principų ir sudaro prielaidas tinkamai teisėjams vykdyti suteiktus įgaliojimus.

2. Nors pagal Lietuvos oficialią konstitucinę doktriną, teisėjų ir teismų nepriklausomumas nedalomas, tačiau vis dėlto teisės mokslinėje doktrinoje teisėjų nepriklausomumas skirstomas į įvairiai. Dažniausiai Lietuvos autorių teisinėje literatūroje pasitaikantis teisėjo nepriklausomumo skirstymas į išorinį ir vidinį elementus. Teisėjų išorinis nepriklausomumas reiškia įstatyme įtvirtintų ir teisėjams suteikiamų garantijų sistemą, kuri saugo teisėjus nuo bet kokio poveikio iš šalies. Prie tokių garantijų priskiriamos teisėjo įgaliojimų trukmės pastovumas, teisėjo asmens neliečiamumas, teisėjo materialinis ir socialinis nepriklausomumas. Teisėjų vidinis nepriklausomumas reiškia subjektyvius teisėjo gebėjimus ir pasirengimą vykdyti teisingumą klausant tik įstatymo, būti atspariam kitų asmenų nurodymams, norus ar rekomendacijoms, būti objektyviam. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje ir Lietuvos teismų praktikoje teisėjų nepriklausomumas dažnai aiškinamas susietai su teisėjo subjektyviuoju ir objektyviuoju nešališkumu.

3. 1918 m. paskelbus nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą buvo pradėti kloti nepriklausomos valstybės teismų sistemos pamatai. Tačiau nuo 1918 m. vasario 16 d. Akto iki 1922 m. Konstitucijos priėmimo apie teisėjų nepriklausomumą teisės aktuose neužsimenama. Kad ir 1918 m. Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme paminėta "teismo valdžia", bet ji buvo laikoma valdžios institucija vykdomosios valdžios sudėtyje. 1922 m. Konstitucijoje buvo įtvirtintas valdžių padalijimo principas, bet faktiškai teismų nepriklausomumas buvo įtvirtintas tik formaliai. Valdžių pusiausvyra nebuvo išlaikyta ir didesnė valdžia buvo Parlamento rankose.

4. Nei 1922 m. Konstitucija nei 1918 m. priimtas Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas nesuteikė efektyvių teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų. Tai paaiškinama tuo, kad tuomet Lietuvoje labai trūko kvalifikuotų teisėjų (jų buvo vos kelios

dešimtys), teismo darbuotojais buvo paskirti atsitiktiniai asmenys, o bylų nagrinėjimo kokybė dažnai buvo diletantiška, nesugebant taikyti įstatymų, todėl politinė valdžia nenorėjo pilnai nuo savęs "paleisti" teisėjus. Tuometinius taikos teisėjus skyrė ir šalino teisingumo ministras, o apygardos teismų ir Vyriausiojo tribunolo pirmininkus ir narius, teisingumo ministro siūlymu – valstybės vadovas. Iš esmės valdžia turėjo pilną diskreciją savo nuožiūra teisėjus paaukštinti, perkelti ar atleisti.

5. Teismų įsteigimo pradžioje aplinkybių verčiamas teisingumo ministras teisėjais skirdavo specialiai tam nepasirengusius žmones. Teisėjų trūkumo problema buvo sprendžiama įvedant teismo kandidatų paruošimą pačiose teismuose. Deja, bet teismo kandidatais tapdavo vos vidurinę mokyklą baigę žmonės.

6. Kadangi pradžioje labai trūko tinkamo išsilavinimo teisėjų, pareigos buvo derinamos, pakviečiant žemesniųjų instancijų teisėjus, teismo tardytojus ir prisiekusiuosius advokatus, o Vyriausiajame Tribunole – apygardos teismų teisėjus ir prisiekusiuosius advokatus tų teismų teisėjų funkcijoms atlikti. Teismų finansinis aprūpinimas taip pat buvo nepakankamas. Todėl patys teisėjai turėjo papildomus uždarbius privačiuose institucijose, pvz. bankuose. Visa tai prieštaravo teisėjų nepriklausomumo principui, tačiau buvo priimta kaip neišvengiama ir laikina tvarka.

7. 1933 m. priimtas Teismų santvarkos įstatymas didino teisėjų nepriklausomumą. Visus be išimties teisėjus skyrė Respublikos Prezidentas Teisingumo ministro teikimu. Teismų sistema įgavo daugiau teisių skiriant teisėjus. Atitinkamo teismo visuotinis susirinkimas turėjo teisę pasiūlyti kandidatus į apygardos teismų bei Apeliacinių rūmų teisėjus. Buvo apribotas teisėjo perkėlimas ir atleidimas. Teisėjų drausminės atsakomybės klausimas perduotas patiems teisėjams, kurie drausmės tvarka atsako specialioje institucijoje – Teisėjų drausmės teisme. Na o 1938 m. Lietuvos Konstitucijos jau tiesiogiai nustatoma, kad "Teismas daro teisingumą; savo veikmenį atlikdamas, Teismas yra nepriklausomas".

8. Teisėjų trūkumo ir kvalifikacijos problema ženkliai pradėjo taisytis po to, kai 1922 m. atkurtos universitetinės teisės studijos. Todėl 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme jau turėta pagrindo teismų darbuotojams kelti kur kas didesnius reikalavimus. Pagal šį įstatymą, teisėjais galėjo tapti piliečiai, kuriems suėjo 25 m. ir turintys aukštąjį išsimokslinimą bei stažo reikalavimai. Įgyvendinant 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą, teisėjų sudėtis stabilizavosi, teismo darbuotojai tapo labiau kompetentingi. Įstatymas taip pat užkėlė aukštus moralinius ir profesinius reikalavimus norintiems tapti teisėjais. Įstatymas nustatė, kad teisėjas turi turėti autoritetą, pasitikėjimą,

reikiamas moralines savybes, būti profesionalas, turėjo būti nebausti už garbę žeminančius pažeidimus ir būti nepriekaištingos reputacijos. Taigi teisininkų, teisėjų etika ir drausmė ir prieš šimtmetį buvo suvokta kaip vienas pagrindinių teismų veiklos principų.

9. Politinė valdžia stengėsi gerinti teismų ir teisėjų finansinį aprūpinimą. 1922 m. Valstybės tarnautojų atlyginimų įstatymas, be pagrindinės algos taip pat numatė ir vaikų priedą. Siekiant pritraukti daugiau kvalifikuotų teisininkų dirbti teismuose, 1924 m. nustatytos specialios atlyginimų kategorijos bei numatyti įvairūs priedai – aukštojo mokslo, švenčių, trimetį priedą už išstarnautus metus, vaikų, bei teisėjų būtinų išlaidų apmokėjimą: būsto nuoma, elektra, kuras, kelionpinigiai ir dienpinigiai. Pagal 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą teisėjui buvo draudžiama dirbti kitą darbą, išskyrus mokslinį ir teisės mokslo dėstymą.

10. Galima daryti išvadą, kad 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas ištaisė daugelį ankstesnių metų teisėjų nepriklausomumo teisinio reglamentavimo trūkumus ir teisėjų nepriklausomumo garantijų įgyvendinimą. Tačiau ir anuometinių ir dabartinių teisės mokslininkų nuomone, vis dėlto patikimai užtikrinti teisėjų nepriklausomumo nepavyko.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
2. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288.
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
4. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2000). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2016, C 202.
5. Recommendation on judges: independence, efficiency and responsibilities, Council of Europe, 2010.

Nacionaliniai teisės aktai

6. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai (1918). *Laikinosios Vyriausybės žinios* (papildymas), 1a.
7. Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas (1919). *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 2/3-26.
8. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai (1919), iš: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16-1940.VI.15)*, Andriulis, V., Mockevičius, R. ir Valeckaitė, V. (1996). Vilnius: Teisės institutas, 4-6.
9. Teismo kandidatų įstatymas (1919). *Laikinosios vyriausybės žinios*, 18-223.
10. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija (1920). *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 37-407.
11. Lietuvos Valstybės Konstitucija (1922). *Vyriausybės žinios*, 100-799.
12. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas (1924). *Vyriausybės žinios*, 160-1140.
13. Lietuvos Valstybės Konstitucija (1928). *Vyriausybės žinios*, 275-1778.
14. Teismų santvarkos įstatymas (1933). *Vyriausybės žinios*, 419-2900.
15. Lietuvos Konstitucija (1938). *Vyriausybės žinios*, 608-4271.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas (1993). *Valstybės žinios*, 6-120.

18. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 46-851.
19. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 13-308.
20. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
21. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
22. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
23. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 17-649.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ (2004). *Valstybės žinios*, 111-4123.
25. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr.VIII-1029 pakeitimo įstatymas (2016). TAR, 16849.

Specialioji literatūra

26. Ažubalytė, R. ir Tamošiūnienė, E. (2013). Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m.: iš Šapoka, G. (red.). (2013). *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 200-255.
27. Birmontienė, T. ir kt. (2002). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
28. Birmontienė, T. (2013). Konstitucinės teismų nepriklausomumo doktrinos bruožai. *Konstitucinė jurisprudencija*, 3 (31), 240-263.
29. Birmontienė, T. (2022). Teisėjų nepriklausomumo garantijos ir atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindai. Iš: Sudavičius, B. (red.). (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 12-32.
30. Bumblys, V. (2008). Antanas Kriščiukaitis – Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo pirmininkas. *Jurisprudencija*, 10 (112), p. 32–42.
31. Dobryninas, A. (sud.) (2012). *Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
32. Goda, G. (red.) (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. II tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
33. Goda, G., Kazlauskas, M. ir Kuconis, P. (2005). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

34. Jarašiūnas, E. (2007). Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos (teisminės valdžios visavertiškumas, teismų sistemos bei teisėjų ir teismų nepriklausomumas). Iš: Birmontienė, T. ir kt. (2007). *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 295-314.
35. Kasparavičius, A. (2006). Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920-1926 metais. *Parlamento studijos*, 6, 43-70.
36. Kuconis, P. ir Nekrošius, V. (2001). *Teisėsaugos institucijos*. Vilnius: Justitia.
37. Laužikas, E., Mikelėnas, V. ir Nekrošius, V. (2003). *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia.
38. Leonas, P. (1931). *Teisės enciklopedija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
39. Limantė, A. ir Augustauskaitė, A. (2016). *Tarptautinių sutarčių ir kitų tarptautinio pobūdžio susitarimų sudarymas: praktiniai aspektai ir poreikio tobulinti reguliavimą Lietuvoje vertinimas*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
40. Mačys, V. (1922). Skiriamasis ar renkamasis vietos teisėjas. *Teisė*, 1, 39–44.
41. Mačys, V. (1924). *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Lietuvos universitetas.
42. Machovenko, J. (2009). *XIII-XX a. Lietuvos teisės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga, socialiniai mokslai, teisė, Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
43. Machovenko, J. and Šinkūnas, H. (2019). Establishment of a judicial system and ensuring independence of judges in Lithuania, 1918-1920. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 327, 269–283. <https://DOI:10.19195/0524-4544.327.17>.
44. Maksimaitis, M. (red.) (2002). *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia.
45. Maksimaitis, M. (2013). Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1933). *Jurisprudencija*, 20 (2), 375–390.
46. Maksimaitis, M. (2017). Lietuvos Respublikos 1918-1940 m. konstitucijų pagrindiniai bruožai: iš Sinkevičius, V. (red.) (2017). *Lietuvos teisė 1918-2018. Šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 21–81.
47. Maksimaitis, M. (2018). Apeliacija ir kasacija Lietuvos teismuose 1918–1940 metais. Iš: Sagatienė, D. (red.) (2018). *Lietuvos teismų istorija ir dabartis*. Vilnius: Small Art, 85–104.

48. Masnevaitė, E., Pūraitė-Andrikienė, D., ir Žalimas, D. (2015). Teismų nepriklausomumas ir teisinių ginčų sprendimas. Iš: Kūris, E. (red.) (2015). *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Šiauliai: Titnagas, 450–505.
49. Mitrulevičius, G. (2010). Socialdemokratų santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920–1922 m. *Parlamento studijos*, 9, 79–124.
50. Ragulskytė-Markovienė, R. (2021). Teisėjo nepriklausomumo garantijos ir jų užtikrinimas Lietuvoje. Iš: Tvaronavičienė, A. ir Miliūvienė, J. (red.) (2021). *Konstitucija ir teisinė sistema. Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 185–233.
51. Raulinaitis, P. V. (2018). Parlamentarizmas II. Parlamentinės tvarkos esmė. *Parlamento studijos*, 25, 190–214.
52. Raulinaitis, P. V. (2019). Parlamentarizmas III. Moderninė parlamentarizmo dvasia. *Parlamento studijos*, 26, 172–193.
53. Romeris, M. (1925). Įstatymų konstitucingumas. *Teisė*, 7, 1–16.
54. Römeris, M. (1928). *Administracinis teismas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.
55. Römeris, M. (1937). *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
56. Ruzgytė, E. (2017). Teisininko profesija ir etika: riba tarp teisės ir moralės. *Parlamento studijos*, 23, 122–153.
57. Sagatienė, D. (red.) (2018). *Lietuvos teismų istorija ir dabartis*. Vilnius: Small Art.
58. Sugintas, A. (1924). Įstatymų konstitucingumas. *Teisė*, 6, 22–32.
59. Šarkutė, R. (2018). *Teisėjų (teismų) nepriklausomumo ir nešališkumo principai baudžiamajame procese*. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
60. Šileikis, E. (2003). *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
61. Šinkūnas, H. (2004). *Teisėjų nepriklausomumo įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
62. Šlapkauskas, V. (2004). *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
63. Vaitkutė, M. (2020). *Teisėjo nepriklausomumo ir nešališkumo principo užtikrinimo civiliniame procese probleminiai aspektai*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

64. Valančius, V. (2000). Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija. *Jurisprudencija*, 16 (8), 8–15.
65. Valančius, V. (2000). Teismo ir teisėjo nepriklausomumo ir savivaldos realizavimo problemos. *Jurisprudencija*, 17 (9), 54–66.
66. Valančius, V. (2000). *Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė, Lietuvos teisės akademija. Vilnius: LTA.
67. Valančius, V. (vad.) (2004). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I tomas*. Vilnius: Justitia.
68. Vilbikas, A. (2018). *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)*. Kaunas: Aurispauda.
69. Žalimas, D. (2017). Demokratinės valstybės pagrindai 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje: žvilgsnis iš galiojančios Konstitucijos perspektyvos. *Parlamento studijos*, 23, 63–89.
70. Žiemelis, V. (2006). Lietuvos prokuratūros organizavimas ir veikla 1918–1940 metais. *Jurisprudencija*, 12 (90), 66–74.

Teismų praktika

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

71. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. *Valstybės žinios*, 1995, 9-199.
72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995, 101-2264.
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, 5-99.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, 109-3004.
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, 109-3192.
76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, 14-445.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, 62-2276; atitaisymas *Valstybės žinios*, 2001, 86.

78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, 81-2903.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, 1-7.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, 30-1050.
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, 51-1894.
82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, 110-4511.
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, 134-6860.
84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, 76-3672.
85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas. TAR, 478.
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje Nr.11/2016.

Bendros kompetencijos teismų praktika

87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-385/2006.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-266-942/2015.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-648/2019.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-174-303/2019.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 10 d. nutartis byloje Nr. GT1-1/2020.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-301-381/2021.

Kiti šaltiniai

93. Labokaitė, D. *et al.* (2012). Apylinkių teismų teisėjų sąjunga – būdas veikti ir bendrauti, *Teismai.lt*, 1 (5), 14–15.
94. Sagatienė, D. (2016). Unikalus interviu su pirmąją Lietuvos teisėja, *Teismai.lt*, 1(21), 23–26.
95. Vilbikas, A. *et al.* (2016). Šimtametės teisėjo P. Bugailišio mintys aktualios ir šiandien, *Teismai.lt*, 2 (22), 24–26.
96. Lietuvos Konstitucijos projektas (1918), iš: *Lietuvos konstitucijos nugulusios stalčiuose 1916–2004 m.*, Tamulevičius, K. (sud.). Vilnius: Diemedžio leidykla, 15–30.

SANTRAUKA

Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1918–1940 m.

Akvilė Aleksandravičiūtė

Magistro darbe nagrinėjamos teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimo ir įgyvendinimo problemos 1918–1940 m. Darbo tikslas – identifikuoti teisėjų nepriklausomumo problemas ir jų sprendimą (mėginimus jas išspręsti) tarpukario Lietuvoje. Darbo uždaviniai: 1) išnagrinėti teisėjų nepriklausomumo principo sąvoką ir svarbą; 2) išskirti teisėjų nepriklausomumo tipologiją (klasifikaciją) bei išnagrinėti jų ypatumus; 3) identifikuoti teisėjų nepriklausomumo / nepriklausomumo principo įgyvendinimo problemas tarpukario Lietuvoje; 4) identifikuoti ir išanalizuoti kaip tos problemos buvo sprendžiamos.

Teisėjų nepriklausomumo principas kyla iš valdžių padalijimo principo. Negali būti teisėjų nepriklausomumo be teismų nepriklausomumo, ir atvirkščiai. Teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas yra vienas iš esminių demokratinės valstybės principų ir sudaro prielaidas tinkamai teisėjams vykdyti suteiktus įgaliojimus.

Dažniausiai Lietuvoje pasitaikantis teisėjo nepriklausomumo skirstymas į išorinį ir vidinį elementus. Pažymima, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje ir Lietuvos teismų praktikoje teisėjų nepriklausomumas dažnai aiškinamas susietai su teisėjo subjektyviuoju ir objektyviuoju nešališkumu.

Pradžioje teismai ir teisėjai neturėjo nepriklausomumo. Vėliau 1922 m. Konstitucijoje teismų ir teisėjų nepriklausomumas buvo formalus. Kilo daug problemų: teisėjai galėjo būti įtakojami, trūko išsilavinusių teisėjų, materialinio aprūpinimo.

1933 m. Teismų santvarkos įstatymas didino teisėjų nepriklausomumą. Teisėjų trūkumo ir kvalifikacijos problema ženkliai pasitaisė. Politinė valdžia stengėsi gerinti teismų ir teisėjų finansinį aprūpinimą. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas ištaisė daugelį ankstesnių metų teisėjų nepriklausomumo teisinio reglamentavimo trūkumus ir teisėjų nepriklausomumo garantijų įgyvendinimą. Tačiau vis dėlto patikimai užtikrinti teisėjų nepriklausomumo nepavyko.

SUMMARY

Problem of Independence of Judges in Lithuania During 1918–1940

Akvilė Aleksandravičiūtė

The master's thesis examines the problems of regulation and implementation of the principle of independence of judges in 1918–1940. The aim of the work is to identify the problems of independence of judges and their solution (attempts to solve them) in interwar Lithuania. Work tasks: 1) examine the concept and importance of the principle of independence of judges; 2) distinguish the typology (classification) of independence of judges and examine their characteristics; 3) to identify the problems of implementation of the principle of independence / independence of judges in interwar Lithuania; 4) identify and analyze how those problems were solved.

The principle of independence of judges stems from the principle of separation of powers. There cannot be independence of judges without independence of courts, and vice versa. The principle of independence of courts and judges is one of the essential principles of a democratic state and creates the prerequisites for the proper exercise of the powers granted to judges.

The most common division of judge independence in Lithuania into external and internal elements. It is noted that in the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the practice of Lithuanian courts, the independence of judges is often explained in connection with the judge's subjective and objective impartiality.

In the beginning, courts and judges did not have independence. Later in 1922 In the Constitution, the independence of courts and judges was formal. There were many problems: judges could be influenced, there was a lack of educated judges, and lack of material support.

In 1933 The Judicial System Law increased the independence of judges. The problem of shortage and qualification of judges has improved significantly. The political authorities tried to improve the financial provision of courts and judges. In 1933 The Judicial System Law corrected many of the shortcomings of the legal regulation of judicial independence and the implementation of guarantees of judicial independence from the previous years. However, it was not possible to reliably ensure the independence of judges.